Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987
чылдың
июнь
13
суббота
№ 137 (13437)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу июнь 11-де болуп эрткен хуралынга улус ажыл-агыйының каттыжыышкыннарын, бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын долу бот-орулгачарылгаже болгаш бот-акшаландырыышкынче шилчилдер дугайында айтырыгны чугаалашкан. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң бо айтырыг талазы-биле хүлээп алган доктаалында 1988—1989 чылдарда ындыг шилчидилгени үе-чадалап боттандырары көрдүнген. Ону боттандырарда улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының онзагай байдалдарын аңгылай өөренип көөрүн хандырарын көрүп турар. Долу бот-орулгачарылгаже болгаш бот-акшаландырыышкынче шилчиишкин Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелиниң чүүлдерин херек кырында амыдыралга боттандырарынга чугула байдалдарны тургузар деп демдеглээн.

Айыттынган хемчеглерни боттандырары улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын үндезини-биле эде тургузар, күш-ажылчы коллективтерниң ажыл-чорудулгазынга демократтыг эгелерни күштелдирер, бүдүрүлге болгаш социал хөгжүлде талазы-биле бүдүрүлгелерниң бот-тускайлаң чоруун болгаш харысалгазын калбартыр, социалистиг арга-тывызыгыр чорукка идиг бээр, бүдүрүлгениң ажыктыың болгаш продукцияның шынарын бедидер талазы-биле СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырарынга чугула базым болур.

Каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажыл-чорудулгазынга долу бот-орулгачарылганың болгаш бот-акшаландырыышкынның принциптерин идепкейлиг шингээдиринче угланган организакчы болгаш политиктиг ажылды күштелдирерин, бо ажылды боттарының чугула сорулгаларының бирээзи кылдыр санаарын партия, күрүне, ажыл-агый болгаш хөй-ниити организацияларынга сүмелээн.

Казахстанның республика партия организациязының ажылчы чоннуң интернационалчы болгаш патриотчу кижизидилгезиниң талазы-биле ажылының дугайында айтырыгны политбюро чугаалашкан. Чурттуң акы-дуңма бүгү улустарының харам чок дузазының ачызында экономика, социал болгаш культура хөгжүлдезинге көскү чедиишкиннерни Казах ССР-ниң чедип алганы демдеглеттинген. Республиканың хөй националдыг чонунуң аразында деӊ эргениң, бүзүрежириниң болгаш бот-боттарын хүндүлежириниң байдалдары тургустунган. Ындыг болзажок республиканың мооң мурнунда турган удуртулгазы национал политиканы, социал чептиг чоруктуң принциптерин боттандырарынга, кадрлар айтырыын шиитпирлээринге хажыдыышкыннарны болдурган. Ажылчы чонуң интернационалчы болгаш патриотчу кижизидилгезиниң талазы-биле ажылды партия комитеттери дыка сулараткан турган.

Казахстанга болдунган партийжи амыдыралдың нормаларын чижээниң үрээшкиннеринге болгаш национал политиканың ленинчи принциптериниң хажыдыышкыннарынга эптеш чогун Политбюро айыткан болгаш болдунган четпестерни узуткаар талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни алырын республиканың партия комитеттеринден негээн. Шовинизмниң болгаш национализмниң, национал хагдынчак болгаш хоолургак чоруктарның кандыг-даа илерээшкиннерин бистиң кайгамчык улуг чаалап алыышкывывыс — улустарның акы-дуңма найыралынче, совет ниитилелдиң интернационалчы чаңгыс эвинче семээшкин кылдыр санаар херек.

Херек кырында интернационализм чурттуң чаңгыс аай улус ажыл-агый комплекизинге Казахстанның кирип турар салыышкынын көвүдедиринге республикада тургустунган эртем-бүдүрүлге күчүзүнүң беримчелиг чоруун бедидеринге, бүгү улусчу сорулгаларны шиитпирлээринге идепкейлиг киржиринге, республиканың ажылчы чонунуң амыдырал байдалдарын экижидеринге хамыктың мурнунда илергейлеттинген турары онзалап демдеглеттинген. Ажылчын аңгының национал кадрларын быжыглаарынче, бирги ээлчегде үлетпүрнүң кол адырларынга моон ыңай улам быжыглаарынче онза кичээнгей салдынган. Протекционизм хээннерин, кадрларны аймак-сөөк, таныш-көрүш, чер-чурт аайы-биле шилип алыр чоруктарны шиитпирлиг үзе шаварының, удуртур органнарга, партия болгаш совет аппаратка, хөй-ниити организацияларынга республикада чурттап турар бүгү нациялар болгаш биче улустар чогуур деңнелге төлээлеп кирген турарының чугулазын айыткан. Массаларның ортузунга организакчы болгаш политиктиг ажылдың кол угланыышкыннарының бирээзи быжыг интернационалчы бүзүрелди болгаш патриотчу медерелди кижизидери болур ужурлуг. Бо ажылдың байдалын партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң айтыышкыннарынга дүүштүр ханы анализтеп көөрүн эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партия крайкомнарынга, обкомнарынга сүмелээн.

Он ийиги беш чылда Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының негелделерин немей тодарадыр дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Социалистиг чарыштың ажыктыг чоруун бедидер сорулга-биле ону моон соңгаар шуут күш-ажылчы коллективтерге нептередириниң, чарышты продукцияның бедик шынарын чедип алырынче, курлавырлар камналгазын хандырарынче, керээ негелделерин шыңгыы күүседиринче, эртем болгаш техниканың чедиишкиннерин база мурнакчы дуржулганы шиңгээдиринче, чуртталга болгаш социал-культура объектилериниң тудуун дүргедедиринче колдады углаары чугула деп санаан. Социалистиг чарыш улам дээштиг болгаш тус черниң онзагай байдалдарын өөренип көрген турар кылдыр ооң негелделерин немей тодарадыры көрдүнгени.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга иштики болгаш даштыкы политиканың өске-даа чамдык айтырыглары чугаалашкан.

ОРБИТАДАН МЕДЭЭЛЕР

Ужудуушкун башкарар төп, июнь 12. (СЭТА). Юрий Романенко биле Александр Лавейкинниң космоста вахтазы үргүлчүлеп турар.

Космонавтылар эрткен ийи хүнде база бир чаа шевелдени кылганнар. Рентген телескоптары-биле эң ыраккы делгемнерде чоокта чаа тывылган сылдыстарны шинчилеп турганнар.

Бөгүн космонавтылар станциядан дашкаар, космос делгеминче үнериниң белеткел ажылдарын кылганнар. Орай кежээ олар станциядан дашкаар үнерлер.

ЧУРТТУҢ ТАРАА ШӨЛДЕРИНДЕ

ЖДАНОВСК (Азербайджан ССР). Азербайджанның шөлдеринде күзүн чажар кызыл-тастың болгаш арбайның ажаап алыышкыны эгелээн. Республиканың ховулуг черлерде турар ажыл-агыйлары шилип кескен шөлдерниң бир гектарындан-на 40 ажыг центнер дүжүттү ап турар.

Республиканың Жданов районунуң ажыл-агыйларының өстүрген дүжүдү чаагай боор турар. Бо районнуң ажыл-агыйлары кызыл-тастың экишынарлыг күштүг болгаш кадыг сорттарын колдады тарып турар. Ажаап алыышкын эгелээриниң мурнунда районнуң ажыл-агыйларының специалистери бүгү шөлдерниң үнүш-дүжүдүнүң ниити байдалын тодараткаш, кайы шөлдүң тараазын кажан ажаап алырын, чеже хире дүжүт алдынарын база кандыг сортту тарааның табличкаларында бижээш, көскү кылдыр аскылап каан.

Ажаап алыышкын техниказы-биле чаштырылга техниказын база шөлдерде чедирген. Шөлдүң тараазы ажааттынары билек дараазында өстүрээ культураларны тарып турар.

ОРДЖОНИКИДЗЕ. Соңгу Осетияның даг эдээ черлерде турар колхозтарның болгаш совхозтарның механизаторлары люцерананың баштайгы ажаап алыышкынын массалыы-биле эгелээн. Мал чемин-ге хереглээр бо хоолулуг культураны суггаттыг черлерде өстүрүп турар.

Мал чеми белеткээр механизастаттынган бригадаларның шуптузун бот-орулга-чарылгаже киирген. Оларда күш-ажылды организастааны коңчуг тодаргай. Бригада кежигүннериниң чамдыызы сигенниң ажаап аппаарга, өскелери ол шөлдү янзы-бүрү чемишчидилгелер-биле чемгерип, суггарып эгелээр. Тарылга шөлүн ындыг янзылыг ажаап турган, механизаторлар бо чылын хөй чылдыг сигеннерниң дөрт дүжүдүн алыр деп шиитпирлеп турарлар.

Автономнуг республика бо чылын ниитиниң малынга чартык миллион тонна сигенни, сенажты, витаминниг далганны болгаш өске-даа чемнерни белеткээр. Мал чемнериниң белеткелинде бо хүннерде чүс ажыг механизастаттынган мал чеми белеткээр цехтер ажылдап турар.

ДЖАМБУЛ. Областың ажыл-агыйлары дүжүт ажаап алыышкынынга белеткелди бүрүн-биле дооскан. 2600 ажаап алыышкын техниказын комиссия эки шынарлыг кылдыр септеттинген деп үнелел-биле хүлээп алган.

Ажыл-агыйлар чаа дүжүттү кыска хуусаада чидириг чок ажаап алыр дээш бүгү комбайннарны ийи ээлчег-биле ажыглаарын планнаан, ийиги ээлчегниң экипажтарын белеткээн.

БИРОБИДЖАН. Еврей автономнуг областың колхозтарының болгаш совхозтарының механизаторлары соя культуразының чаштырылгазын кыска хуусаада дооскан. Бо үнелиг культураны 33 муң гектар черде интенсивтиг технологияның негелделерин ёзугаар тараан.

АКЫ-ДУҢМА НАЙЫРАЛДЫҢ ДЫҢЗЫГ ХОЛУ

«Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын хүлээп алганындан бээр чаа-ла ийи чыл ажып турар болгаш ону боттандырып эгелээнден бээр бир чыл беш ай эрткен. Бо үениң дургузунда Москваның, Ленинградтың Алтай, Красноярск крайларының, Горький, Саратов областарының төлээлекчилери тудугжулар бисте ажылдап, боттарының машина-техниказы, материалдары-биле социал-культура тудугларын тудуп, үнелеп четтинмес акы-дуңма дузаның үлегерин көргүзүп турар. Москвачылар боттарының хүлээнген бир тудуун — 280 оруннуг уруглар садын дужаарының шуут кырында келген. Акы-дуңма шеф дузазын көргүзүп турар областарның, крайларның тудуглары республика найысылалында, районнарда улам бедип, көвүдеп турар.

Ол-ла доктаалда айытканы ёзугаар Челябинск областының төлээлекчилери чылда барык 500 муң хөй кежин эттээш, оортан дашты дүктүг болгаш алгы тоннарны даараар улуг фабриканы Кызылга тудар ужурлуг. Челябинскиниң төлээлекчилери «Уралавтострой» трестиң № 6 тудуг эргелелиниң комплекстиг бригадазы бо чылдың февраль айда чедип кээп, ажылдап эгелээн болгаш амгы үеде боттарының чурттаар оран-бажыңын доозуп, кол тудуг объектизин тудуп кирген.

Хоорайның үлетпүр зоназының адаа талазында, Улуг-Хем эриинден ырак эвесте дөрт-беш экскаватор черни доозунун дуидүүштелдир каскан улуг самосвалдарга чүдүрген, дааш-дииимиттиг, бачым ажылдаан турлар. Бо дээрге челябинчилерниң тудуп, ажыглалга киирери алгы-тон фабриказының турар шөлү ол. Тудуг шөлүн челябинчилерге «Тыва тудуг» трестиң № 14 механизация эргелели белеткеп бээр боор, хүлээлгени ап, оларның-биле найыралчы, ажыл-агыйжы харылзааны тургускан. Ынчангаш хүлээнгенинге шынчы болур дээш № 14 МЭ мында күчүлүг техниканы быжыглаан-даа. Тудуг шөлүнүң белен апарган черлеринде челябинчилер база ажылдап эгелей берген. Бетон хоюдар белдирни тургускан, фабриканың административтиг бажыңының фундаментизин салып кирипкен.

— Ам дээрезинде чаңгыс комплекстиг бригадада 40 ажыг кижи бар бис — деп, челябинчилерниң ажыл башкарыкчызы, аныяк инженер Валерий Владимирович Батраков чугаалады.—№ 14 механизация эргелелиниң экскаваторжулары, чолаачылар канчаар ажылдаар боллур, оортан бистиң ажылывыстың калбарары хамааржыр. Чурттаар черни колдуунда белеткеп алдывыс. Кайызынга-даа 50 кижи чурттаар көжүрүп чоруур ийи общежитиени эптеп тургускан. Столовая болгаш өске-даа амыдырал-чуртталга черлери мында бодуиңда бар. Тудуг шөлү белеткеттинеринден хамаарыштыр тудугжулар саны 120, оон-даа хөйнү бээр ажылдадын чорударын трестке шиитпирлээн чуве. Он беш хонуктап солчур вахта аргазы-биле ажылдап турар бис. Тудугжуларывыс шупту аргадуржулгалыг, каш-каш мергежилдерни шиңгээткен кижилер база хөй, ынчангаш тудуг материалдары-ла бар болза, туруушкун, саадал чок ажылдаар.

Валерий Владимировичиниң ол сөстеринге бадыткал болур барымдааларны тудугжуларбиле таныжып тура алдывыс. Каңнакчы Пётр Волокитин Тюменьниң нефть тывыштыг черлеринге каш чыл ажылдаан, Александр Маринин Миасстың автомобиль заводунуң тудуунга сес чыл монтажниктээн, ол-ла завод тудуунга Сергей Ведерников газ-электри каңнакчылап, Сергей Мосунов бызанчы-бетончулап, дуржулгалыг тудугжулар болуп мергежээннер. Файзырахман Магдеев № 6 ТЭ-ге 20 чыл ажылдап келген дуржулгалыг монтажник. Ринат Гореев биле Александр Кругляков оон мурнунда бистиң «Тудуг кезектери» комбинаттың улуг панелдиг бажың тудуунуң чаа цегин ажыглалга кииреринге ажылдап, дериг-херекселдерни эптеп тургузарынга, эдиктеринге үлүүн киирген эжишкилер.

Чурттуң алдарлыг шыгжамыры Уралдың төвү, Магнитка, МиАЗ ышкаш улуг бүдүрүлгелерлиг Челябинск областың төлээлекчилери боттарының сөзүнге, хүлээлгезинге шынчы болур, бистиң аныяк республикавыстың хөгжүлдезинге акы-дуңма дузазын көргүзер дээш тура-соруктуг ажылдап кирипкен.

М. СААЯ.

ЧУРУКТА: Челябинск областа «Уралавтострой» трестиң № 6 тудуг эргелелиниң комплекстиг бригадазының кежигүннери П .Волокитин. А. Маринин, У. Насыров, С. Кушнир, С. Ведерников, С. Мосунов.

И. ДАМБАНЫҢ фотозу.

ЧАРЫШТЫҢ МУРНУКУ ОДУРУУНДА

«Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелинден Р. И. Ниткинниң бригадазы эрткен беш айларда тудуг-монтаж ажылдарының планныг онаалдазын 122 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 117 хуу күүседкеш, бригадалар аразында социалистиг чарыштың тиилекчизи болган.

Б. А. Кошкар-оолдуң, А. Т. Аскаровтуң удурткан бригадалар база мурнакчыларның одуруунда чорup турар. Чаа поликлиника тудуунда ийи ээлчег-биле ажылдап турар. Б. А. Кошкар-оолдуң бригадазы тудуг-монтаж ажылдарының планын 5 хуу, бир кижиге онааштыр ажылдап кылырының нормазын 59 хуу ажыр күүсеткен. Эргелелдиң мурнакчы тудугжулары В. Сат, В. Топоев, Н. Намчыл ышкаш үлүг-нормазын ажыр күүседип, үлегер-чижекти көргүзүп турарлар эвээш эвес.

Г. СЕРГЕЕВА.
«Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелинде экономист.

ЫРАКТА МАЛЧЫННАРДА

Мөңгүн-Тайга районнуң экономиказының кол адыры — мал ажылы. А мал ажылы база тускайлаң адырларлыг: бөдүүн дүктүг хой, Тоолайлыгда ангор уксааның өшкүлери, бедик чаагай Мөңгүн-Тайганың бедиктеринде — селбегер, хоюган сарлыктар, быжыг дурт-сынныг, чыкпак мага-боттуг чылгы мал, адактың сөөлүнде ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозта сөөлгү чылдарда уксаалыг кодан инектер сүт-бараан фермазында элээн өскен.

Мал ажылында ажылдап, ол ажыл-үүлеге ак сеткилдиг, шынчы күүседип, чымыштыг ажылды кылып, бүдүрүп, ниитиниң байлаан—малды өстүрүп, төрээн черин күш-ажылы-биле каастап чоруур хөй-хөй мурнакчылар бисте бар.

Оларның бирээзи «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле он бирги беш чылдың түңнелдери-биле шаңнаткан, «Мөген-Бүрен» совхозтуң хоочун хойжузу ол-ла совхозтуң № 1 Шыңгылдырак хойжу бригадазында партия эге организациязының секретары Чүглур-оол Иргитович Тарын-Базыр ам төрүүр чүс баш хойга онаашты чүс баш хураганнарны онча-менди доруктуруп, улуг малдың кышкы үеде камгалалын 100 хуу күүсеткен. Хойжуларның аразында калбарган социалистиг чарыштың тиилекчизи атты районга бодунуң кызымаккай күш-ажылы-биле чедип алган. Ч. И. Тарын-Базыр амгы үеде Мөген-Бүрен хемниң аксында Боосту-Аксы деп черде кыштаандан ол-ла хемниң бажында чайлааның чоогунче көже берип, дүк кыргылдазынга хынамчалыг белеткенип, хой малдың семиртилге-деңгилдезинче амдыгааштан-на ыяк белеткени берген. Ол ниитиниң хой мал ажылында 1968 чылдан бо хүннерге чедир үзүктел чок ажылдавышаан. Хоочун хойжу, коммунист Чүглур-оол Иргитович Тарын-Базырны улус депутаттарының Мөңгүн-Тайга район Совединиң депутадының кандидадынга Шыңгылдырак бригадазының хойжулары, кедээ ажыл-агыйның специалистери чаңгыс үн-биле чүүлдүгзүнүүш-биле дэпшиткеннер.

«Хой бүрүзүнден — хураган!» деп социалистиг чарыштың тук тудукчузу, коммунист хойжу Ч. И. Тарын-Базырның үлегерин эдерип, ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң хоочун хойжузу, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи Мочак-оол Биче-оолович Донгак, ол-ла совхозта № 2 хойжу бригадада партия организациязының секретары, СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү Каң-оол Сааяевич Боарган, ол-ла совхозтуң комсомолчу хойжузу Олег Чылым-оол, «Мөген-Бүрен» совхозтуң ат-сураглыг хойжулары Камзын Маадыр-оол, Сагаан Сарыг-оол олар төрүүр чүс хойдан-на 90-дан 99 баш хураганны камгалап ап, кышкы үеде улуг малдың бажын 98—100 хуу камгалап, хой ажылының мурнакчыларының одуруунда быжыг туруп турары коңчуг өөрүнчүг.

Бедик чаагай Мөңгүн-Тайга онзагай мал — сарлык малдың оранды. 1986, 1987 кедээ ажыл-агый чылдарының республика чемпиону, ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң хоочун сарлыкчызы Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниң эдилекчизи Очур Хомушкуевич Дастанның Тоолайлыгның Үстүү-Терекиг деп черде чазаанда ам 110 бызаа бир-даа баш чидириг чокка камгалап алдынган. Кодан сарлыктарның бызаалаашкыны бо кодаңда үргүлчүлевишаан. «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи ол-ла совхозтуң ат-сураглыг сарлыкчылары Өлчей Комбуевич Иргит 90, Хорбин Донгаковна Бегзи 80, Сергей Донгак 75 баш бызааны онча-менди камгалап алган.

«Мөген-Бүрен» совхозтуң комсомолчу сарлыкчызы Вячеслав Иргит 1986 чылда төрүүр чүс инектен-не 91 баш бызааны доруктуруп, кодан инектеринден бир-даа баш хорамчаны болдурбааны-биле социалистиг чарыштың мурнакчыларының одуруунда бүзүрелдиг-биле кирген. Ам ооң коданында 95 баш бызаа онча-менди доругуп турар. Бо малчын ам төрүүр 100 инектен-не 100 баш бызааны камгалап алыр бедиткен социалистиг хүлээлгелиг ажылдап турар. Вячеслав Иргит болза, алыс ук-ызыгуурундан малчын, хып дээн аныяк чалыы эр. Ол — Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, Күш-ажылдың Кызыл Тук, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнерниң эдилекчизи. «Мөген-Бүрен» совхозтуң сарлыкчылары коммунист Хойлак-оол Донгак 86, Алексей Иргит 90, Марс-оол Иргит 80, Владимир Чоргаар 62 баш бызааларны бо хүннерде чидириг чок камгалап алган.

ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң хоочун чылгычызы Сортай-оол Шырапович Моңгуш амгы үеде 115 баш кулуннарны, «Мөген-Бүрен» совхозтуң хоочун чылгычызы Иргит Сургуул 125 баш кулунну онча-менди доруктуруп турарлар.

А.-Т. БЕГЗИ.

Дүвүренчиг медээ

ҮНҮП КЕЛГЕН СИГЕННИ...

Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозтуң Чаа-Суур салбырының тарылгазы доозулган.

Ынчалза-даа тараа шөлдерин инектер, хой болгаш өшкү таптай базып туруп берген. Инек фермазы, хой бригадалары чайлагларже көштүнмээн. Хууда инектерни ниити кадатче чедир катпаан. Тараа шөлүнде ажылдап турар кезээлиг үш звенонуң кежигүннери бо байдалда планын канчап күүседирил?

Үнүп келген люцернаны мал чип туруп берген. Мал чеми белеткеп, дүжүт ажаап алыры бергедээн. Ынчангаш бо чагааны редакцияже бижидим.

С. ТЮЛЮШ.

Июнь 21 —

Соңгулдалар хүнү

ЧАГЫГЛАРЫН БЕРИП ТУРАР

МУГУР-АКСЫ. Мөңгүн-Тайга район Совединге депутаттың кандидады кылдыр ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң Ийи-Дытта хойжу бригадазының кежигүнү, дуржулгалыг малчын А. С. Хертекти бригада кежигүннери адааннар. Чоокта чаа оон-биле соңгукчуларның ужуражыышкыны болган. Аңаа чыылганнар малчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын дилээннер.

Хамыктың мурнунда соңгукчулар малчыннарның садыг хандырылгазының дугайында айтырыгга доктааганнар. Автолавкада барааның ассортиментизин элбекшидер айтырыгже кичээнгей салырын, Каргы хемниң эрии-биле чоруткан орукту экижидериниң хемчээн алырын дилээннер. Артис Хертековна бедик бүзүрел дээш өөрүп четтиргенин илергейлээн болгаш депутатка соңгуур болза, ол чагыгларны күүседир дээш бүгү күжүн бээрин хүлээнген.

КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК. «Шекспээр» совхозтуң Аяңгаты салбырында фуражир С. Д. Ондар хоочун ажылчыннарның бирээзи. Ол ук ажыл-агый колхоз турда-ла ажылдап келген. Ооң күш-ажылга кызымак, хөй-ниитичи даалгалардан чажам дивезин аяңгатыжылар өөренип көргеш, Аяңгаты кедээ Совединге депутатка кандидат кылдыр дэпшиткеннер. Серен Дамбуевич-биле чоокта чаа болган ужуражылга ажык, чарлыг чоруктуң байдалынга эрткен. Соңгукчулар социал-экономиктиг хөгжүлдеге хамаарышкан чагыгларын аңаа бергеннер.

ХАКАС ЧЕРНИҢ ДЕЛГЕМНЕРИНДЕ

Бистиң республиканың чаржып турары, кожавыс болур Хакас автономнуг обласка «Шын» солуннуң бөлүк корреспондентилери сургакчылап чорааш, Красноярск крайның Усть-Абакан районунуң күрүнениң «Московский» уксаажыдылга заводунга чорааннар. Ук заводтуң ажыл, амыдыралын, чамдык чаартылгаларны көргүскен оларның чуруктарлыг беседа-репортажын моон адаанда парладывыс.

ХӨЙ АДЫРЛЫГ УКСААЖЫДЫЛГА ЗАВОДУ

Ажыктыг, орулгалыг-даа

ДУРЖУЛГАНЫ ШЕНЕП, ООН ӨӨРЕНЗЕ...

СЭКП Усть-Абакан райкомунуң бирги секретары В. Д. Ковалёв партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин канчаар боттандырып турарын, районнуң экономика болгаш культура хөгжүлдезин ооң-биле холбап чугаалааш, мынча диди:

— Бистиң район — областа эң улуг районнарның бирээзи. 1925 чылда ол тургустунган. 8,9 муң дөрбелчин километр шөлдү ээлеп чыдар. Янзы-бүрү үлетпүр бүдүрүлгелерлиг. Мал, чер ажылдыг. Чүгле хой өстүрер угланыышкынныг 7 совхоз бар. Уксаажыдылга заводу база бар—дээш, доктааш кылынгаш, оон уламчылады:

— Кайызынга барыксаар силер, аңаа чедирип болур бис. Мооң мурнунда болза, өске черден аалчылар азы корреспондентилер келирге, эки-ле дээн, баш удур белеткээн ажыл-агыйларже чорудар турдувус. Ам ол көөргеттинер чаңчылдан уштунган болдур бис ийин. Эде тургустунуп турарывыстың бир чижээ ол.

Арыннарывысче көрүштүвүс.

— Уксаажыдылга заводунче—деп, бирээвис чугаалады.

Завод район төвүнден ындыг кончуг ырак эвес болду, чээрби беш-ле километр.

Кырында кызыл тук киискээн, туүйбудан туткан, ийи каът бажың. Девискээриниң арыг-силии аажок. Көскү агитация-биле шиметтинген. Заводтуң кол-кол көргүзүглерин, кымдан-даа айтырбайн, оон билип ап болур. Шилдиг хоорларда улгаттыр бижигилеп каан. Арта-ла адырлар аайы-биле, деңнелгелер, диаграммалар. Күш-ажылчы алдар түгүн база көдүрүп каан. Эрги сан-түңнер чок, шуптузун айлар аайы-биле чаартып аскан. Ол бүгүнү сонуургап турувуста, кижи ортузу чаа-ла ашкалак, тырың мага-боттуг кижи чедип келди.

— Мени Николай Степанович Колотилин дээр. Заводтуң директору мен —дээш, бистиң-биле хол тутчуп таныжты.

— Көскү агитацияны, хана парлалгазын дыка-ла эки ажыглап турар-дыр силер. Тайылбыр чокка-ла элээн хөй чүүлдерни билип алдывыс.

— Заводтуң парторганизациязы бо ажылды холда апкан болдур ийин. Ынчалзажок амдаа четпес, **маңаа кол-ла чүве— доктаамал чаартыры чугула** — дээш, моон соңгаар чүнү кылыр деп турарын чугаалай каапкаш, кабинединче чалады. Аңаа ажыл-ишчи чугаа болган.

— Мактанмас-даа мен, шынын чугаалаайн: амыдыралым бо завод-биле холбашкан. Ам мугур 20 чыл директорлап тур мен —дээш, заводтуң ажыл, амыдыралын бирден-бирээ чокка төөгүп берди.

Баштай мал, чер ажылдыг совхоз турган. Ооң баазазынга чоорту завод тургустунган. Ук заводту кур чер ажыл-агыйы деп чугаалап болур. Кур болгаш куруккан черни шиңгээдири заводтуң коллективиниң амыдыралынга уттундурбас үе-чада болуп арткан. Кур черни шиңгээдип алырының баштайгы үш чылында 38 муң га чаа чер аңдартынган, ол чорук ажыл-агыйның тарылга шөлүн 45 муң га улгаттырар арганы берген, ниитиниң малының бүгү чүзүн аайы-биле баш санын база мал ажылының продуктуларының бүгү хевирлерин өстүрерин ол хандырган. Кур черни шиңгээдип алганының соонда, чүгле он чыл эрткенде мыйыстыг бода мал 3,2 катап, хой 1,7 катап өскен.

— Кур болгаш куруккан черни шиңгээдип алганы оон ыңай чүү чүвеге салдар чедирген ирги?

— Ажыл-агыйның орулгалыг болурунга ол улуг салдарлыг болган. Сөөлгү үш беш чылдарда 13 млн. рубль арыг орулганы алдывыс. Ол чорук ажыл-агыйның материал-техниктиг хандырылгазының, заводтуң ажылчыннарының социал болгаш чуртталга байдалдарының айтырыгларын эчис сорулгалыг шиитпирлээр арганы берген.

Ам уксаажыдылга заводу — көдээ ажыл-агый продукциязының бүгү кол хевирлерин бүдүрериниң болгаш садарының күрүне планын дең-дески күүседип турар бедик хөгжүлделиг бүдүрүлге. Техника-биле хандыртынган. Бистиң эргевисте янзы-бүрү марканың 120 тракторы, 50 ажыг комбайн, хөй-хөй автомашиналар бар.

Заводтуң бүгү-ле адырларында хол-биле кылыр аар ажылдарны механизастап турары күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, ажыл төлевирин улгаттырарынга идигни берип турар.

— Бир ажылчын айда ортумаа-биле чежени ажылдап ап турар ирги?

— Айда бир ажылчын ортумаа-биле 200 ажыг рубльди ажылдап ап турар —дээш, директор уламчылады:

— Ооң уламындан кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу кызырлып турар.

— Кадрларны заводка быжыглаарынга оон ыңай чүү дузалап турарыл?

— Заводтуң партия болгаш профэвилел комитеттери аныяк специалистерниң мергежилин болгаш ниити билиин бедидеринче улуг кичээнгейни салып келген. Мергежил аайы-биле янзы-бүрү бөлгүмнер заводта ажылдап турар. Ниитизи-биле завод специалистерниң мергежилин, ниити билиин бедидер талазы-биле база школа болу берген. Заводта ортумак школаның доозукчулары бүдүрүлгеге кандыг-бир мергежилди шиңгээдип албышаан, аңаа олчаан ажылдап, чурттап артып каап турары база өөрүнчүг.

Ооң ыңай чуртталга бажыңнары, үлегерлиг мал кажаалары, тараа складтары болгаш өске-даа бүдүрүлге объектилери чылдың-на туттунуп турар. Заводтуң төп девискээринде чаагайжыды туттунган, ийи квартиралыг бажыңнар туттунган, Культура бажыңы, эмнелге участогу, ортумак школа, Амыдырал хандырылга бажыңы, магазиннер, уруглар ясли-садтары бар. Аныяктарны болгаш специалистерни заводка доктаамал быжыглаарынга ол бүгү идигни берип турар.

— «Московский» уксаажыдылга заводу — хөй адырлыг ажыл-агый деп чугаалададыңар. Кол адыры чүү болур ирги?

— Хой ажылы — заводтуң кол адыры, красноярск уксааның хойларының хакас хевирин Красноярск крайның мурнуу талазынга өстүрер талазы-биле кол черни ол ээлеп турар. Кандаашкынныг зонага колдуунда-ла одарга ажаалда аргазы-биле хойлар өстүрер талазы-биле чамдык дуржулга бисте бар, ындыг янзылыг агаар-бойдустуг черге дүк болгаш эът бээр меринос хойларны өстүрери эң ажыктыг дээрзин дуржулга херек кырынга көргүскен. Ону өске черлерге ажыглап, тааржыр-таарышпазын шенеп көөрү артык эвес деп бодаар мен.

— Ук адыр орулгалыг болуп турар бе?

— Ийе. Хой ажылындан чылда-ла 2,5 миллион рубль орулганы ап келдивис. Ол доктаамал болуп кел чыдар. 1986 чылда чүс хойга онааштыр ортумаа-биле 107 хураган, бир хойдан-на 5,9 кг дүк алдывыс. 3000 ажыг баш уксаалыг мал төлү саттынган, оларның иштинден 1470-и—элита уксааның кошкаржыгаштары чүве.

— Хой ажылының продуктулуун бедидеринге чүү эң чугулал, чугаалап көрүңерем?

— Кол-ла чүве — мал чемнерин бүдүрериниң интенсификастаары. Ону барымдаалап көргеш; заводта 10 муң баш хойга одар комплекизин ажыглалда кирип тур бис, аңаа колдуунда-ла кыс хураганнар өстүрер кылдыр ону тудуп турар, чайгы болгаш кышкы одар-белчиири долгандыр кажаалаттынган турар, а бораң-чаъстыгда чаш хураганнар чаглактаныр шөлчүгеш база бар. Чемнер белеткээр кормоцех ажылдап турар.

— А уксаажыдылга ажылының талазы-биле чүнү чугаалап болур силер?

— Хой ажылын хөгжүдериниң шын угланыышкыны болгаш хевири тодараттынган соонда, уксаажыдылга ажылының ролю канчаар-даа аажок бедиир. Ажыл-агыйга уксаажыдылга ажылын үжен ажыг чыл дургузунда чорудуп келдивис. Баштай өстүрер, а оон соонда красноярск уксааны сайзыраңгайжыдар. Ол талазы-биле чамдык частырыглар-даа, эндеглер-даа тургулаан. Ынчалзажок эртемниң дузазы-биле ол бүгү ажып эртинген. Ажыл-агыйга уксаажыдылга ажылының кол угланыышкыны ындыг кончуг черле өскерлип көрбээн.

1948—1963 чылдарда коданга уксаа тургузарда, тус черниң бөдүүн дүктүг төрүүр хойларын болгаш совет меринос, прекос, прекос меринос база грозный уксааның кошкарларын ажыглаан бис. Моон алгаш көөрге-ле, ажыл-агыйның коданы нарын хайнак болуп турар дээрзи дораан-на билдинип келир ышкажыл. Ынчалзажок хынамчалыг болгаш эштей шилилгениң түңнелинде кончуг эки хайнактажылга чедип алдынган.

Ооң соондагы чылдарда коданны болгаш уксааны сайзыраңгайжыдарының эң ажыктыг хевири төрел уктап өстүрүп көвүдедир арга болу берген. Ооң түңнелинде кошкарларның беш хевири заводта тургустунган. Ол дээрге № 8470, 42, 36 кошкарлар бөлүү-дүр. Кошкарлар красноярск уксааның хөй-хөй коданнарының шынар талазы-биле экижидеринге улуг салдарлыг болган.

Завод уксаажыдылга угланыышкынныг болганда, олче кол кичээнгейни салып турарывыс ыя оон-на билдингир. Бо талазы-биле хөйнү чугаалап болур. Ынчалзажок ол нарын чорудулга, ону карак-биле көрүп, хол-биле тудуп тургаш билип ап болур.

— Кошкарларны садып-ла турар силер ыйнаан?

— Ийе. Сөөлгү чылдарда ажыл-агый чүгле кошкаржыгаштарны эвес, а кыс хойларны база хөйү-биле саткан, ылангыя 1985 чылда 1281 кошкарны болгаш 1485 кыс хойну саарган, оон орулга хөй түңнүг болган. Оларны өске ажыл-агыйларга садары моон соңгаар-даа уламчылаар.

Хойларның уксаазын ынчаар хынамчалыг экижидип турза-даа, оларның дүк бээр шиизэ сөөлгү чылдарда чаңгыс-ла деңнелде—6 кг-дан ашпайн турар. Ынчангаш 1980 чылдан эгелеп австрали мериностар-биле хайнакташтырар арганы ажыглаар деп шиитпирлээн бис. Баштай медиум, а ооң соонда стронг хевириниң кошкарларын ажыгладывыс. Түңнел багай эвес болуп турар. Ындыг янзылыг хайнакташтырылга чоокку чылдарда хойларның дүк бээр продуктулуунуң көскүзү-биле бедээн болгаш дүктүң чамдык шынарларының экижээн турарын чедип алыр арганы ажыл-агыйга бээр деп санап турар бис.

Заводтуң ажыл, амыдыралын ниитизи-биле таныштырарга ындыг-дыр. Ында эки-даа, четпес-даа чүүлдер бар. Бисте эвээш-биче-даа болза, дуржулга, чаа чүүл барын дыңнадыңар. Кол-ла чүве — дуржулганы, чаа чүүлдү шенеп, оон өөренири чугула деп бодаар мен.

Хакас автономнуг областың болгаш Тыва АССР-ниң ажылчы чоннары аразында чаржып турар болганда, бүгү-ле адырлар талазынга харылзаавысты кошкатпаалы. Удур-дедир аалдажып, дуржулга солчуру ажыктыг-даа, дээштиг-даа болгай. Амгы эде тургустунуушкун үезинде чарыш аас кырынга, саазын кырынга чорбас ужурлуг. Ооң ажыктыг, дээштиг, үре-түңнелдиг болган турарын чедип алыр төлээде, ону организастаарын үениң негелдезинге дүүштүр эде тургусса чогуур. Чарыш дугайында мээң бодалым ындыг ийин. Силер чүү деп бодап турар силер?—дээш, Николай Степанович Колотилин бисче хүлүмзүрүй аарак көрүп турду...

МУРНАКЧЫЛАР АЛЛЕЯЗЫ

ДИРЕКТОР Н. С. КОЛОТИЛИН-БИЛЕ ЧУГАА.

КАДАРЧЫ ТАТЬЯНА ПЕТРЕНКО — МУРНАКЧЫ МАЛЧЫННАРНЫҢ БИРЭЭЗИ.

УЛУГ КАДАРЧЫ Б. К. ЯНГУРОВ БИЛЕ ООҢ КАДАЙЫ Н. М. ЯНГУРОВА.

ҮГЕКТИГ ТЕРГЕ

Беседа-репортаж

ТАТЬЯНА — КОШКАР КАДАРЧЫЗЫ

Уксаажыдылга заводунуң директору Николай Степанович Колотилин — районда ховар кижилерниң бирээзи. Ол аңаа бодунуң күш-ажылчы базымын эгелээн: кол зоотехниктеп киргеш, 12 чыл ажылдаан, а ооң соонда директорлап 21 чыл болган. Ынчангаш ооң күш-ажыл дептеринде чүгле ийи демдеглел бар.

Директорнуң кабинединге кыска беседа соонда малчыннарже чоруурунга белеткенип бердивис. Мени ол бодунуң «Нивазынче» олурарын чалады.

Өөрдан үнгеш, бичии чоруп олурувуста-ла, хакас черниң карак четпес делгем ховулары, чавызааштар, тараа шөлдери мурнувуста чаттыла берди. Оът-сигенниң үнгени хөлчок— долгандыр ногаан чайт!

Совхозтуң төп салбырындан чээрби километр хире ырап келгенивисте, оруктуң ол-бо талаларында таваар оъттаан хойларның барааны көстүгүлеп келди. Чоогун бодааш, оң талавыста ногаан бедигээштиң баарында кодан хойга чедип келдивис. Кошкарлар болду. Кадарчызы херээжен кижи. Ооң чоогунда тергелиг аът тур — тергезиниң кырында бичежек үгектиг.

— Кошкар кадарчызы Татьяна Петренко-дур —деп, директор малчынны бистерге таныштырды.

— Кошкарларыңар хөй бе?— деп сонуургадывыс.

— Бистиң бригадавыста ниитизи-биле ийи муң кошкар бар. Оларның чамдызын садар кылдыр белеткеп турар — деп, кадарчы чугаалааш:— үш өг-бүле бүдүрүкчү 370 кошкарны ээлчежип кадарып тур бис — деп немеди.

— Канчаар ээлчежип турар силер?

— Бир хүн кадаргаш, ийи хүн дыштанып турар бис, өөм ээзи база кадарчы кижи, хой суггарар чер барды.

— Кошкарларыңарның бирээзиниң дириг деңзизи ортумаа-биле кайы хире болуп турарыл, Татьяна Владимировна?

— Чамдык улуг кошкарларның деңзизи 130 килограмм чедип турар, а ортумаа-биле 110—120 килограмм. Мээң ада-ием база угундан маңаа малчыннап чораан улус. Мындыг улуг кошкарлар мооң мурнунда биске турбаан.

— Дүктү кайы хирени ап турар силер?

— Эрткен чылын бо кошкарларның дүгү эки болган. **Аныяк кошкарларның дүгү 11-14, а улугларының 18 килограмм чедип турду.**

— Татьяна Владимировна, силерниң бо кадарып турарыңар кандыг уксааның кошкарлары?

Красноярскиниң чиңге нарын дүктүг хакас хевириниң дүккүр болгаш эъткир уксаалыы...

— Кады, чаңгыс коданда ажылдап турар эштериңер кымнарыл?

— Улуг малчынывыс Янгуров. Мээң өг-бүлемден аңгыда Куртияковтарның өг-бүлези база бистиң-биле кады улус.

Малчын-биле бо кыска чугааның соонда оларның чурттап турар чери — хуторже (коданче) чоруптувус.

— Бистиң заводтуң малчыннары аңгы-аңгы 29 хуторларда чурттап турарлар. Хутор бүрүзүнде улуг кадарчылыг. Ажылдаарынга чурттаарынга таарымчалыг бүгү чүүлдерни тургузар дээш бүгү-ле чүүлдерни кылып турар бис —деп, заводтуң директору Н. С. Колотилин орук ара чугаалап чорду.

ЯНГУРОВТАРНЫҢ БАЖЫҢЫ

Улуг эвес бедигээштиң кырынче үнгеш, оң талазынче бада бээривиске, коданның девискээри көстүп келди. Хой кажаалары, мал чеми шыгжаар чер, чурттаар бажыңнар, кыдыында картофель тарыыр шөл көстүп чыдыр.

Коданның девискээринге кирип келгеш, чанында ак-көк «Нива» турган ийи аал ишти чурттаар бажыңның чанынга доктаадывыс.

Бо коданның улуг кадарчызы Владимир Янгуровтуң бажыңы-дыр — деп, директор тайылбырлады.

— Кирииңер, кирииңер — деп, эргин кырында чазык шырайлыг херээжен кижи бистерни бажыңче чалады.

Кирдивис. Мендилежип таныштывыс. Бажыңның ээзи Владимир Константинович биле ооң кадайы Нина Михайловна Янгуровтар ол болду. Кайызы-даа хакас, кончуг чазык, чугаакыр, бөдүүн улус болду.

Янгуровтар он чыл бурунгаар малчыннап эгелээн. Сөөлгү үеде районда бедик көргүзүглүг малчыннарның одуруунда кирген. Оларның чурттап орары дыка шыырак. Үш өрээл бажыңныг. Ооң иштиниң арыг-силии хөлчок. Ханаларда хевистерни аскан. **Бажыңның шалазын кылайтыр дозулааш, бөдүүн чадыгларның шевергини кончуг кылдыр чаткан. Өңнүг телевизору ажылдап турар, магнитофону база бар. «Бирюса» деп** соодукчулуг, хеп чуур болгаш сүт тыртар машиналыг.

— Бүгү-ле чүве четчир ышкажыл?

— Ындыг ийин — деп, Нина Михайловна шала эгени аарак чугаалады.

— Силерде четпес чүве бар-ла болгай, Нина Михайловна— деп, директор малчынны үзе кирип, баштактаны аарак чугаалады:— **«Нивага» дугуйлар херек дугайында уттуптуңар бе?..**

— Ол шын, шын! Мээң ол айтырыым бүдер деп турар бе, Степанович?— деп, улуг малчын директорундан айтырды.

— Малчыннарга садары-биле элээн каш эжеш дугуйларны райпо бисче чоруткан. Ол айтырыг ам шиитпирлеттинер.

Малчыннарның ажыл-ижинге электри күжү улуг дузаны чедирип турар. Ону төп салбырдан шөйүп чоруткан. Кышкы үеде малды суггарарда суглуг **доскаарны ток-биле ону херек үезинде чылдып ап турар. А кажаалар ишти база электрижиттинген.**

Ук коданның малчыннары картофельди олурткаш, күзүн оон багай эвес дүжүттү ап турар. Малчын өг-бүле бажыңының чанында огородтуг, ында катты база өстүрүп турар. Ийи инектиг, хаваннарлыг, дагааларлыг. **Субботада азы улуг-хүнде чунар-бажыңын одааш,** аңаа чунуп ап, ажылдан чардыгып, суурже кирер чорукту болдурбайн турар.

Ажыл-агый чайгы үеде малдың суггадын база эки организастап алган. Сугну машиналар аал чанынга эвес, а хойнуң одарладыр черинде тургускан демир доскаарларга кудуп каарга, кадарчы хоюн оон суггарып алыр. Ол чорук ажыл шагын камнап алырынга, артык чарыгдалдарны болдурбазынга идигни берип турар.

Бо черниң малчыннары кышкы азы чайгы-даа үелерде хой кадарарда үгектиг тергени ажыглап өөрени берген. Ол үгектерни кыжын шанак кырынга салып алыр. Шуургаңныг, соок азы чаъстыг хүннерде олче кире бээр. А кыжын черге хой төрүптер болза, хураганын үгекче дораан кирип алыр.

Ынчангаш ол үгектерни малчыннар калбаа-биле ажыглап турар.

Улуг кадарчы В. К. Янгуров Хакасияның малчыннарының ортузунда социалистиг чарышта идепкейлиг киржип, кошкар санындан 13 килограмм дүктү, баш санынга онааштыр 7 килограмм немелде деңзини алыр дээш бодунуң дузалакчылары малчыннар-биле демниг ажылдап турар.

(Бо арынны «ШЫННЫҢ» корреспондентилери К. САТ биле В. КАРА-САЛ белеткээн).

ОДАРДА СУГГАТ

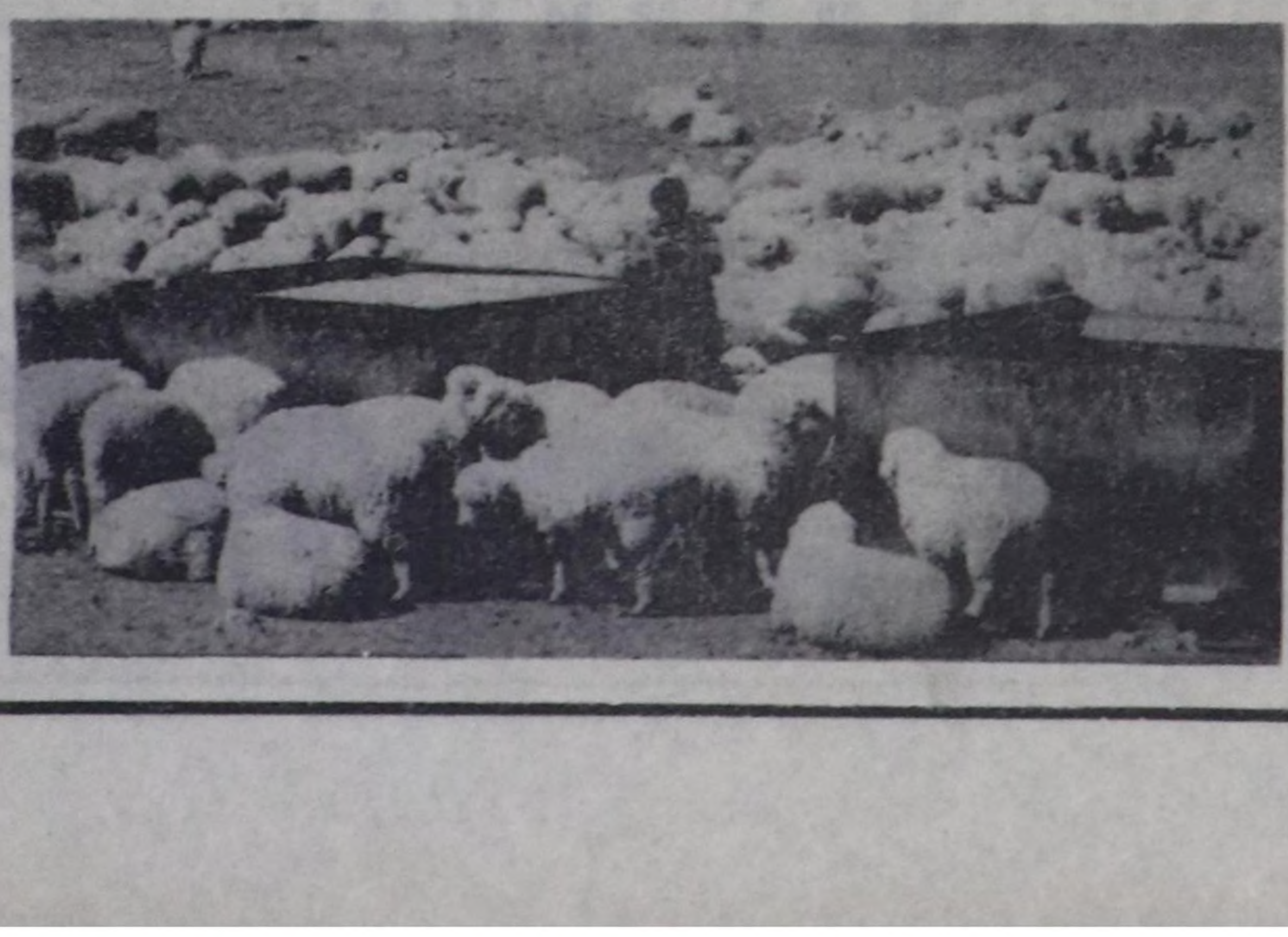

ТАЙЫЛБЫР

Бистиң Тыва АССР-ниң ажылчы чону Хакас автономнуг областың ажылчы чону-биле чаржып турар болгай. Ооң-биле чергелештир Абакан, Кызыл хоорайларның бүдүрүлге, албан черлериниң коллективтери адырлар аайы-биле социалистиг чарышты калбартып, күш-ажылга чогаадыкчы чоруктуң чаа-чаа чедиишкиннерин, культураның солун чүүлдерин сайзырадыр талазы-биле боттарының санал-оналын болгаш дуржулгазын доктаамал солчуп турарлар.

Бистиң республиканың экономиказының кол адыры—мал ажылы болган төлээде, ол талазы-биле кожаларывыстан арга-дуржулга солчур болзувусса черле эки. Маңаа республиканың агроүлетпүр каттышкынының мал ажылының талазы-биле специалистери, ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш хой ажылының мастерлери, малчыннар улуг рольду ойнаар.

Тес-Хемде Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны И. С. Данзурун бодунуң хөй чылдарда чыып келген арга-дуржулгазын «Шынга» чоокта чаа бижээн. Ында тыва уксаалыг хойларның продуктулуг чоруун бедидериниң дугайында чугула саналды көдүрген болгаш чиңге нарын дүктүг тыва уксааның хойларын мурнакчы дуржулганы нептередип тургаш, ооң продуктулуг чоруун меринос хойга чоокшуладыр талазы-биле алтай болгаш краснояр уксааның кошкарларын ажыглаарын малчын саналдап турар.

Бо малчынның көдүрген айтырыынга дүүштүр кожавыс Хакас автономнуг областың Усть-Абакан районунда уксаажыдылга заводунуң ажылының дуржулгазы-биле хандыр таныжып, Тывага эъткир, дүккүр болгаш тус черниң агаар-бойдузунга таарыштыр шыдамык хойларны өстүрериниң аргаларын дилеп тывар сорулга бистиң республиканың мал ажылдыгларының мурнунда тургустунуп турар. Ынчангаш маңаа дуржулганы нептередири-биле социалистиг чарышты дээштиг, үре-түңнелдиг организастаары чугула.

Бистиң кандидаттарывыс

КЫЗЫМАК БООРГА

Ынчан Андрей чаа-ла үш харлаар чоокшулап орда, совхозтуң мурнакчы ажылчыннарының бирээзи чораан адазы чок апарган. Ооң иези ажы-төлүн өскүссүретпейн азырап ажыл-ишке хандыкшылдыг, эш-өөрзүрек, бүдүштүг кылдыр кижизиткен. Андрей Хертек сес класс дооскаш, бичии дуңмаларын азыражыры-биле совхозтуң МТМ-ге слесарьга өөреникчилей берген. Ажыл-биле чергелештир ол бодунуң билиин бедидип, кежээниң өөренир түр курска кирип алгаш, механизатор мергежилди чедип алган. Сезоннуг ажылдарга ол доктаамал киржип, багай эвес ажылдап келген.

А. Хертек шериг албанын багай эвес эрттирген. Харында ажыл-иштиң эге базымын алган болгаш шериг албанының дадыгыышкыны ону улам быжыктырган. Шеригден чолаачы мергежилдиг болуп чедип кээрге, совхоз дирекциязы аңаа чаа автомашинаны хүлээдип берген. Оон бээр беш чыл чедип чоруур. Кандыг-даа даалга бээрге, ол ыяап-ла күүседир. Бай-Тайганың кадыр-берт, оңгул-чиңгилдиг оруктары-биле ооң четпээн черлери ховар.

— Кандыг-даа этти эдилээри ээзинден хамааржыр болгай. Техникага камныының талазы-биле Андрей өскелерге үлегерлиг кижи. Машиназын үзеп-чаар, эпчокталган чүвезин дораан эдип алыр. Кывар-чаар материалдарга камналгалыг. Ай, квартал планнарын ажыр күүседип келди—деп, «Тээли» совхозтуң директору Серекей Сонамович Хертек үнелеп чугаалады.

Шынап-ла, ажылгыр болгаш мөзүлүг кижилерни чон дораан эскерер. Эрткен айда Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының клувунга Бай-Тайга район Совединге депутатка кандидат депшидер хурал болган. Аңаа чон-даа хөй келген. Калбак демократия ёзугаар соңгукчулар чаа кижини шилип адаар турган. Чыылганнардан каш-даа кижи саналдаан. Ол саналга кирген кандидатураларынга бүгү талалыг характеристика кылганнар. Шыңгыы анализтиг чугааның соонда, комсомолчу Андрей Алдын-оолович Хертекте эң-не хөй бадылаашкынны ап, депутатка кандидат кылдыр депшиттирген. № 14 округтуң соңгулда комиссиязының хуралынга ону бүрүткээн.

Ол эртенги рейсче чорууруунуң бетинде ужуражып чугаалашкан мен. Ол мынча диди:

— Депутатка кандидат кылдыр депшидерге, сүрээдеп, эпчоксунуп-даа турдум. Менден артык кижилер бар болгай. Угаадып кээрге, чөпшээрежиптим. Бүрүткелим база эртти. Ам соңгукчулар-биле ужуражыр мен. Бир эвес соңгукчулар эрге-чагырга органынга төлээ кылдыр соңгуптар болза, бүгү күжүм үндүрүп тургаш, ажылдаар апаар мен.

Депутат болуру—улуг харысалга. Чон күрүне эрге-чагыргазын боттандырарынга киржир, бодунуң тура-соруун, эрге-ажыктарын илередир бүрүн эргелерни болгаш хүлээлгелерни аңаа бээр.

«Тээли» совхозтуң клувунга ол кежээ бот-тывынгыр уран чүүл коллективи концерт көргүскен. Оларның программазында солун номерлер хөй. Аныяк кыс сценага үнүп келгеш:

Бай-ла-Тайгам бедик боорга,
Бажын туман дуглап алган.
Дээрелерниң дээрезин
Депутатка соңгуп аар бис

деп кожамыктап бадырарга, чон сеткил ханып дыңнаан. Ол одуруглар Андрей Хертекке дорт хамааржыр. Комсомолчу оолдуң соңгукчуларның бедик бүзүрелин шынзыдып шыдаары чугаажок.

А. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

ТАЛЫМ КЫЗЫ

«Тоора-Хем» совхозтуң Таңмалык сүт-бараан фермазының эргелекчизи Дуңмаяк Колду районда билбес кижи ховар. Ол хүлээнген ажылынга харысалгалыг боорундан аңгыда, ферманың планныг даалгаларын күүседиринге чүткүлдүү-биле киришпишаан, хөй-ниити ажылдарга идепкейлиг киржип келген.

Дуңмаяк Сундуевна бо коллективти удуртуп келгенден бээр сөөлгү ийи чылда ооң көргүзүү чүгээртээн. Харында районда сүт-бараан фермаларының аразында чарышка дээре көргүзүглүг болган. Ынчангаш СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң, профэвилел болгаш комсомол райкомнарының шилчиир Кызыл тугун салбайн келген. Бо чылдың кыштаглаашкынының түңнели база багай эвес. Малдың баш санын 99 хуу камгалап алган. Сүт бүдүрериниң дөрт айларда планын 140 хуу, күрүнеге садарын 121 хуу боттандырган. Бо бүгү түңнелдерге Дуңмаяк Колдуң киирген үлүү биче эвес.

Д. Кол боду хоочун саанчы. 1957 чылда Талым сүт-бараан фермазынга баштай саанчылап кирген. Ооң ажыл-ишке кызымаан өөренип көргеш, ону сөөлзүредир эргелекчиледип каан. Ол эрес-кежээ, дааңган ажылынга кызымак боорга, чаңгыс чер-чурттуглары Азас көдээ Совединге депутатка соңгуп келген. Оон бээр 30 чыл эрткен. Бо аразында ону ол-ла Советке чеди удаа соңгуп, аңаа бедик идегелди көргүскен, ол чоннуң идегелин багай эвес ажыл-херээ-биле бадыткап келген. Үе-биле деңге баскан Талым кызы дуржулгалыг удуртукчу кылдыр бодун көргүскен. Ол чеди оолдуң, кыстың иези. Ажыл-иш-биле чергелештир ажы-төлүн төлептиг кижилер кылдыр кижизидип, өөрединге ол доктаамал сагыш салып чоруур. Улуг кызы Оюмаа ясли-сад эргелекчизи, ол талазы-биле тускай эртемниг. Ольгазы—кижизидикчи башкы. Оглу Олег шериг албаны эрттиргеш келгеш, суурда тудугжулай берген. Оон бичези Ленинградта тудуг училищезинде өөренип турар. Артканнары школада эки өөредилгелиг өөреникчилерниң одуруунда.

Д. Кол боду бухгалтер эртемниг. Ынчалзажок совхозтуң удуртукчулары ону фермага эргелекчилээрин сүмелээрге, ол чажам дивейн чөпшээрешкен. Аңаа кандыг-даа ажылды дагзырга ак сеткилдиг күүседип чаңчыккан. Бо дээрге ниитиниң херээ дээш сагыш човаңгыр иениң ажылгыр мөзү-шынары-дыр. Ооң коллективи район Совединге депутатка кандидат депшидер хуралга Дуңмаяк Сундуевна Колду дээш чаңгыс дем-биле боттарының бадылаашкынын бергени таварылга эвес. Ооң коллективиниң бүзүрели, идегели ол хире. Ол идегелди төлептиг-биле шынзыдары чугаажок.

В. ТАМДЫН-ООЛ.
Тожу район.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Хаида Арадиаевна **Бегзи** — аъш-чем барааннар садыының № 9 магазининиң ажылчыны.

Любовь Александровна **Посохина**—өг-бүле ээзи.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Татьяна Достак-ооловна **Күжүгет** — республиканың уруглар эмнелгезиниң санитарказы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Тамара Семис-ооловна **Иргит** — хоорайның харылзаа белдириниң почтачызы.

Лидия Бегзиевна **Кара-Сал** —өг-бүле ээзи.

Любовь Васильевна **Нефедова**— «Чечек» ательениң даараныкчызы.

Алдын-кыс Байкараевна **Ондар** — хоорайның септелге-тудуг эргелелиниң техажылчызы.

Валентина Николаевна **Петренко** — башкы училищезиниң вахтёру.

Татьяна Васильевна **Скуратова** — № 30 ясли-садтың кижизидикчи башкызы.

Лидия Андреевна **Туптенчи** —№ 4 бүдүрүлге-ажыглал участогунуң техажылчызы.

Любовь Алексеевна **Ховалыг** — республиканың уруглар эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Чечек Аңгыр-ооловна **Чульдүм**—№ 7 школаның техажылчызы.

Татьяна Шорсовна **Шимит**—№ 7173 ажаалга кассазының контролёру.

Галина Леонидовна **Шипунова** — тараа продуктулар эргелелиниң ажылчыны.

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Кара-кыс Салчаковна **Баавыл** — «Бай-Тал» совхозтуң малчыны.

Зоя Хертековна **Хертек** — Шуй ортумак школазының техажылчызы.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Вера Кыргысовна **Конгар** — Шуй суурда уруглар садының эргелекчизи.

Илиис Хертековна **Салчак** — «Бай-Тал» совхозтуң ажылчыны.

Зинаида Хертековна **Хертек** —Шуй суурда участок эмнелгезиниң санитарказы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Ранса Хертековна **Салчак** — районнуң харылзаа белдириниң Бай-Тал салбырының почтальону.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Сесенмаа Данзычыевна **Сарыглар** — Найырал суурда Культура бажыңының техажылчызы.

Анна Байындаковна **Сат** — районнуң төп эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Галина Дажыевна **Хертек** — «Кара-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Нина Тас-ооловна **Хертек** — Тээли суурда райпо ажылчыны.

Полина Дановна **Хертек**— районнуң харылзаа белдириниң почтальону.

Серенмаа Бырдановна **Хертек** — Кара-Хөл ортумак школазының директорунуң ажыл-агый талазы-биле оралакчызы.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Зоя Хирбеевна **Ооржак** — Д-ц-Терезин ортумак школазының техажылчызы.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Чечек Аралдиневна **Монгуш** —«Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Зоя Оолаковна **Кара-Сал** — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Любовь Дамбаевна **Салчак** — районнуң шериг комиссариадының техажылчызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Клара Санааевна **Даржаа**— Ак-Довурактың № 1 ортумак школазының башкызы.

Ранса Хомушкуевна **Монгуш** — Аксы-Барлык ортумак школазының библиотекары.

Чечек Бүрүшкеевна **Монгуш** — Кызыл-Мажалыктың № 1 ортумак школазының техажылчызы.

Тамара Чамзыт-ооловна **Ооржак** — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Чечен Хертековна **Ооржак**— районнуң харылзаа белдириниң Дөн-Терезинде салбырының начальниги.

Полина Онгай-ооловна **Сарыглар** — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Зоя Биче-ооловна **Сат** — «Шекпээр» совхозтуң саанчызы.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Зоя Аракчаевна **Куулар** — Шеми суурда ясли-садтың ажылчыны.

Зоя Монгушевна **Тарымажап** — СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Лидия Борбак-ооловна **Куулар** — «Большевик» совхозтуң саанчызы.

Дүдераа Дамбаевна **Монгуш** — «Большевик» совхозтуң ажылчыны.

Татьяна Норбу-Самбууевна **Монгуш**— Шеми суурда Культура бажыңының техажылчызы.

Өлзей-оол Калзановна **Ондар** — районнуң төп эмнелгезиниң санитарказы.

Клара Чамыяновна **Сат** — Чадаана хоорайда райпо магазининиң садыгжызы.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Нина Степановна **Серен** — Кунгуртуг суурда райпо ажылчыны.

Зинаида Васильевна **Эрексен** — Кунгуртуг суурда уругларның уран чүүл школазының техажылчызы.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Лариса Адар-ооловна **Күнчүнмей** — Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйының Черби суурда ажылчыны.

Екатерина Семёновна **Кыргыс** — «Тере-Хөл» совхозтуң малчыны.

Тамара Анатольевна **Руденко** — «Кара-Хаак» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Бораш Салчаковна **Ооржак** — «Тиилелге» ажылчың кооперациязының садыгжызы.

Татьяна Дамбаевна **Сарыглар** — «Шамбалыг» совхозтуң тракторизи.

Галина Константиновна **Шагдыр** — «Тере-Хөл» совхозтуң саанчызы.

(Уланчылыг).

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

УЛУГ КҮШ

ПХЕНЬЯН, (СЭТА). Каяа-даа каттышпаан чурттарның төлээлекчилериниң конференциязы аңаа болуп эрткен. Ол конференцияны ажыдып тура, Көрейниң Күш-ажылчы партиязының ТК-зының Чиңгине секретары, Көрей Улус-Демократтыг Республиканың Президентизи Ким Ир Сен хөгжүп орар чурттар чүгле бүгү делегейге ниити тайбыңның болгаш айыыл чок чоруктуң байдалдарында боттарының экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедип, чаа ниитилелди тургузуп ап болур аргалыглар деп онзалап демдеглээн.

Каяа-даа каттышпазының шимчээшкини империализмге удур туржуп турар боттуг улуг күштерниң бирээзи деп, ол чугаалаан. Ук шимчээшкинге хамааржып турар чурттар боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыры, агрессиг шериг баазаларын узуткаары, бөмбүрзектиң янзы-бүрү черлеринге ядролуг чепсек чок тайбың зоналарны тургузары дээш боттарының хөделиишкиннерин улам күштелдирер ужурлуг.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжковтуң конференцияның киржикчилеринге чоруткан телеграммазын улуг сонуургал болгаш бир эп-сеткилдиг хүлээп ап дыңнаан. Чаа политиктиг бодаашкынны быжыглап тургузарынга, делегейге быжыг тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарынга база боо-чепсек чок тайбың зоналарын тургузарынга хосталган чурттарның демиселиниң улуг салдарлыг боор турарын телеграммада чугулалап демдеглээн.

Боттарының чурттарының социал-экономиктиг депшилгезин дүргедедир сорулга-биле Азия, Африка болгаш Латин Америка чурттарының төлээлери дугурушкан.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

● **ПРАГА.** ЧССР-ниң Национал фронтузунуң ТК-ның Президиуму Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг консультативтиг комитединиң Берлинге болган чөвүлел хуралының түңнелдерин долузу-биле деткээн. Президиумнуң хуралынга ПКК-ның чөвүлел хуралынга хүлээп алган документилериниң кончуг улуг ужур-дузалыын онзалап демдеглээн. Берлинге болган чөвүлел хуралдың хүлээп алган шиитпирлерин амыдыралга боттандырып чорударынга, Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң аразынга кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдеринге ЧССР-ниң Национал фронтузунда каттышкан бүгү организациялар идепкейлиг-биле киржиринге бүзүрелдиг Национал фронтунуң ТК-ның Президиуму илереткен.

● **ЛИССАБОН.** Демократтыг чаңгыс эптиң коалициязының кандидаттарының Лиссабонга болган национал ужуражылгазының киржикчилери коммунистерге баштаткан Португалияның чөөн чүк үзелдиг күштериниң июль 19-та хуусаа бетинде болур парламент соңгулдаларынга болгаш европа парламентизинге соңгулдаларга демиселдиң сорулгаларын болгаш программазын төлевилээн манифести чаңгыс үн-биле хүлээп алган. Документиде 1974 чылдың апрель революциязының чаалап алыышкыннарын, португал конституцияны быжыы-биле камгалаарының, чурттуң экономиктиг хөгжүлдези болгаш ажылчы чоннуң амыдыралын экижидери дээш демисежириниң эргежок чугулазын демдеглээн. Манифестиде кол сорулгаларның бирээзи кылдыр национал тускай догуннаан чорукту камгалаарын, Вашингтоннуң болгаш НАТО-нуң милитарисчи политиказынга Португалияны чагыртырындан ойталаарын, ядролуг боо-чепсекти дүжүрер, тайбың болгаш улустар аразынга кады ажылдажылга дээш демиселди идепкейжидериниң чугулазын чарлаан.

● **ХАРАРЕ.** Агрессияны болгаш регионалдыг месилдежиишкиннерни ажыы-биле өөскүдүп турар америк администрацияның кем-буруулуг туружун делегей ниитилежилгези шиитпирлиг-биле буруу шавар ужурлуг деп, Сирияның информация министри Ясин Раджух медеглээн. Каяа-даа каттышпаан чурттарның информация министрлериниң Харареде бооп турар 2-ги конференциязынга чүве чугаалааш, эжелекчи болгаш күрүне терроризминиң политиказын чорудуп турар сионисчи Израильдиң болгаш расисчи Мурнуу Африка Республиканың ёзу-чурумун дорту-биле деткип турары дээш АКШ-ты министр буруудаткан. Каяа-даа каттышпазының шимчээшкининиң массалыг информация чепсектеринге барыын чүктүң чимзенишкиннерин болгаш идеологтуг халдаашкыннарын сойгалап илередириниң харысалгалыг сорулгазын салган деп, ол демдеглээн.

● **БЕРЛИН.** «1648—1987 чылдарда Берлинде уран чүүл» — ындыг аттыг делгелге Берлинде ажыттынган. Ону Берлинниң 750 чыл болганынга тураскааткан. Ында Европаның 13 чуртундан болгаш Совет Эвилелинден уран чуруктуң, графиканың, скульптураның болгаш дузалал уран чүүлдүң 1,6 муң чогаалдарын делгээн.

Делгелгениң көргүзүг чүүлдери Берлинниң хөгжүп келгенин көргүскен. Уран чүүл биле ниитилелдиң бот-боттарының аразында сырый холбаалыын, ГДР-ниң найысылалының амгы амыдыралының төөгүлүг үндезиннерин ол көргүзүп турар. Делгелгениң улуг бөлүү Берлинге революсчу шимчээшкининиң тыртып келгенин, фашизмге удур демиселди, а ол ышкаш дайын соонда чылдарда уран чүүлде социалистиг реализмниң аргазының хөгжүп келгенин көргүскен.

Уран чүүлдүң совет сонуургалдыглары ол делгелге-биле таныжар аргалыг болур. Ооң көргүзүг чүүлдериниң хөй кезиин келир чылын Москвага болгаш Ленинградка делгеп көргүзер.

(СЭТА).

ДЕТКИП САНАЛДААН

МАДРИД. Испанияның даштыкы херектер министри Франсиско Фернандес Ордоньес Европадан ортумак ыракшылдың ракеталарын үндүрерин баш удур көрүп турар «тик вариантыны» Испания деткип турар деп медеглээн.

Испанияның ядролуг чепсээ чок болгаш ындыг чепсектиг болурун күзевейн турар. Ол туружу испан чазактың даргазы АКШ-тың президентизи Р. Рейганга болгаш СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевка чоруткан чагаазында илереткен деп, телевидениеге дамчыштыр чугаазынга ол айыткан.

Барыын чүк чурттарының аразында «тик вариантыны» деткип турарынга сеткил ханыышкынын Испанияның даштыкы политика ведомствозунуң удуртукчузу илереткен. Ортумак ыракшылдың ракеталарын үндүрер дугайында дугуржулга тайбың, айыыл чок чорук болгаш боо-чепсекти дүжүреринче угланган кончуг чугула базым болур деп, ол онзалап демдеглээн. Аңаа боо-чепсек талазы-биле эң-не кудуку деңнелге деңзигүүрү чедип алырын Испанияның даштыкы херектер министри саналдаан.

Испанияда АКШ-тың шериглериниң турарын кызырар дугайында испан-америк чугаалажыышкыннарының дугайында ол чугаалажыышкыннарда Испания быжыг туружу ээлеп турар деп Фернандес Ордоньес медеглээн. Ол айтырыг талазы-биле референдум үезинде испаннарның хөй кезиниң илереткен бодалынга ол үндезилеттинген болгаш Испанияның чазаа чоннуң ол тура-соруун күүседир деп, министр онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

СҮЛЧЭЭНИ ИЛЕРЕТКЕН

КОТОНУ, (СЭТА). Гананың чазаан дүжүреринге белеткенип турган база бир чаа сүлчээ илереттинген деп, «Войс» солун дыңнадып турар.

Солуннуң бижээни-биле алырга чурттуң айыыл чок чериниң органнары сүлчээчилерниң даштыкыдан эккелгеш, чажырып турган хөй боо-чепсээн тыпкаш, хураап алган. Сүлчээчилер чепсектиг халдаашкынны кылгаш, аэропорттуң радиостанциязын, почта-телеграфты, чазак бажыңын болгаш өске-даа кол объектилерни эжелеп алгаш, чазак кежигүннерин узуткаарын планнап турган.

Сүлчээчилерниң чамдыктарын тудуп хоругдаан болгаш ол ажылды үргүлчүлеп турар. Ындыг болзажок кымнарның сүлчээ кылып турганын солун дыңнатпаан.

Баштайгы байысаалгадан илерээни болза, сүлчээчилер Джерри Ролингстоннуң баштааны чепсектиг күштерниң эрге-чагыргага келгениниң ээлчеглиг оюу болур июнь 4-түң байырлал хүнүнде чазак эргилдезин кылыр деп турган.

Амгы үеде истелге органнарының мурнунда туруп турар кол сорулга болза сүлчээчилерниң артында кымнарның турарын тодарадып илередири болур. АКШ-тың Төп разведка эргелелиниң талазындан Ганаже улуг кичээнгейни салып турары чажыт эвес. Израильдиң болгаш барыын талакы чамдык чурттарның тускай албан черлери база-ла бо чурттуң иштики херээнге сөөлгү үеде холгаарлап киржип турар апарган.

ОСЛО. Ында америк элчин чериниң чанынга тайбыңның норвег талалакчыларының организастап чорутканы массалыг чыскаалды тарады ойлалдыры-биле полицияның хөй кезектерин чоруткан. Ооң киржикчилери НАТО-нуң ядролуг планнаашкынының сессиязын Ставангерге эрттирер дээни-биле холбаштыр удурланыышкынын илередир дээш келгеннер. 40 кижини тудуп хоругдаан.

ЧУРУКТА: чыскаалдың киржикчилериниң бирээзин тудуп хоругдап турары.

Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

Советтер амыдыралы

ИДЕПКЕЙНИ БЕДИДЕРИ-БИЛЕ

Республиканың чер-чер Советтериниң он тоску чыыжының бүрүн эргелери удавас доостур. Бо үениң дургузунда кылып келген ажылын Советтериң күүскомнары, депутаттар сайгарып, соңгукчуларының, чурттакчы чоннуң идегелин эрткен ийи чартык чылдың дургузунда канчаар шынзытканын анализтеп турар.

Мөңгүн-Тайга район Совединиң күүскому, ооң депутаттары, районнуң бүгү ажылчыннары партияның XXVII съездизиниң, ТК-ның дараазындагы Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш, эде тургустунуушкунну, дүргедээшкинни чер бүрүзүнге чедип алыр салдынган сорулгаларны боттандырарынга массаларның идепкейин көдүрер дээш ажылдап келген. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Кижи бүрүзү эде тургустунар херек улустуң, социализмниң үндезин эрге-ажыктары дээш эде тургустунар херек» дээн айтыышкыны удуртулга болган.

Советтерниң организас-массалыг ажылдарының бир хевири болур сессияларны хоойлу ёзугаар айыткан үелерде белеткелдиг эрттирери, аңаа доктаамал комиссияларны, депутаттарны болгаш өске-даа активти идепкейлиг киириштирери дээш район болгаш көдээ Советтерниң күүскомнары бар аргаларны ажыглап келген. 1986 чылда болгаш бо чылдың эрткен айларында район Соведи беш катап сессия эрттирген болгаш районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң аңгы-аңгы талалыг айтырыгларын чугаалашкан. Депутаттарның 90 ажыг хуузу оларга доктаамал киржип келген болгаш 66 хуузу чугаалашкан айтырыглар талазы-биле боттарының саналдарын киирген.

Советтиң ажылының бир кол көргүзүү депутаттарның негелдези-биле ажыл болгай. Эрткен чылын болган сессияларга депутаттардан үш негелде кирген. Олардан ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң девискээри Ак-Хөлге малчыннарның дыштанылга пунктузун тургузар дугайында негелде күүсеттинген, а Каргы хемниң эрии-биле чоруткан машина оруун аштап арыглаар болгаш экижидер база Мугур-Аксында Степная кудумчузунга кудук казар дугайында негелделерни ук совхозтуң дирекциязы саададып турар. А көдээ Советтериниң сессияларынга бо үеде чаңгыс-даа негелде кирбээн дээрзин чугаалаар апаар.

Эрге-чагырга органынче төлээ кылдыр депутатты депшидип тура, соңгукчулар аңаа чагыгларын бээр болгай. Ол чагыглар дээрге депутат кижиниң кылып турар ажылының көрүнчүү. Бо чыышта район Совединиң депутаттарынга берген 21, көдээ Советтеринге—34 чагыгларны тус-тус 13, 25 кылдыр күүсеткен. Ол дээрге малчыннар коданнарында туттунган 4 бажың, төлевилелдиг 6 кажаа, райпога картофель шыгжаар чер, 2 кудук болгаш өске-даа эргежок чугула тудуглар-дыр. А күүсеттинмээннери дээрге оларны хүн бүрүнүң контролюнга тургуспаанындан «уттундурган» чагыглар-дыр. Ылангыя совхозтарда чуртталга бажыңнарының капитал септелгезин чорударын, кудумчуларга орук демдектери азып кылырын, чурттакчыларның сүт хандырылгазын экижидерин дилээн чагыглар мынчага күүсеттинмээн.

Мурнуку үелерде онза сагыш салбайн келгенивис — күүском чанында комиссияларның дугайында маңаа онзалап чугаалаза артык эвес. Мөңгүн-Тайга район Совединиң күүскомунуң чанында административтиг, хайгаарал, назы четпестер ортузунга ажыл чорудар, чуртталга шөлүү хуваар, пенсия тыпсыр, арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар талазы-биле комиссиялар бар. Ол ышкаш эки тура улусчу дружинаның район штавы, эш хуу судтарының ажылынга дузалаар хөй-ниити чөвүлели дээш дыка хөй хөй-ниити организациялары бар.

Күүсекчи комитеттиң нарын болгаш хөй талалыг ажыл-чорудулгазынга бо комиссиялар боттарының улуг дузазын чедирер хүлээлгелиг болгаш хоойлу ёзугаар тускай саавырлыг. Ындыг турбуже тодаргай план ёзугаар ажылдавайн келген. Чижээ, административтиг комиссия (даргазы Э. Саая) боду идепкей чок ажылдаан, чүгле кандыг-бир херек болурга ону чүгле сайгарар. Арагалаашкынга удур демисел комиссиязы (даргазы К. Донгак) мынчага дээштиг ажыл чорутпайн келген деп болур. Районда ээриктер сергедир черге киргеннер хөй. Ук комиссия арагачыларга удур тайылбыр ажылынга эмчилерни хаара тудар хүлээлгелиг турбуже ону сулараткаанындан эмнелге коллективинден ээриктер сергедир черге 7 кижи эрткен чылын кирген.

Назы четпестер ортузунга ажыл чорудар комиссияның (даргазы К. Чыңдын-оол) канчаар ажылдааның мындыг фактылар бадыткаар: назы четпестер ортузунга кем-херек үүлгедир чоруктар кызырылбаан, ону болдурбас дээш удур алган хемчеглеринде дээш чок...

Советтиң, ооң күүскомунуң чорудуп турар организас-массалыг ажылдарының эчис түңнели девискээрде турар ажыл-агыйларның, бүдүрүлгелерниң планныг онаалдалар күүселдезин чедип алыры болгай. Бо талазы-биле эрткен чыышта канчаар ажылдаанывысты база сайгарып турар бис. Партияның XXVII съездизиниң, ТК-ның дараазындагы Пленумнарының негелделерин ёзугаар ажылды чер бүрүзүнге эде тургузар, кижилерниң харысалгазын бедидер дээш чорудуп келген оралдажыышкыннарывыс чамдык чогумчалыг түңнелдерни берген. Район эрткен чылын мал продуктуларын бүдүрериниң планын мурнуку чылдаазынга деңнээрге — эътти 8,1 хуу, сүттү—28,2 хуу ажыр бүдүрген, мал продуктуларын күрүнеге садар планнарын ажыр күүсеткен. Ылаңгыя «Мөген-Бүрен» совхоз күрүне мурнунга сорулгазын чедиишкинниг боттандырганындан ук совхоз СЭКП Тыва обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан. Бо чылдың эрткен айларында база ажыл-агыйлар чүгээр ажылдааның демдеглээри чугула.

Малдың баш саны чүзүн аайы-биле өзүп-даа турар болза, шээр мал бажын өстүрериниң планын район күүсетпээн. Ылангыя ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхоз бо талазы-биле дыка хожудап турар. Маңаа чүгле ажыл-агыйның удуртукчулары, специалистери буруулуг эвес, ында депутаттар база чедир ажылдавайн турар деп санаар апаар. Депутат кижи бодунуң ажылдап турар черинге күш-ажылдың көргүзүглери, сагылга-чурум болгаш корум-чурум дээш харыылаар болгай.

Социалистиг хүлээлгелер, планныг онаалдалар күүселдезин чедип алырының бир кол бырлазы — кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары. Бо талазы-биле ажылче совет органнарының кичээнгейин партияның угландырып турары таварылга эвес. Ылаңгыя кижи факторунче сагыш салыышкын улуг турар ужурлуг. Бистиң районда бо талазы-биле ажыл база чогуур негелдеге четпес дээрзин миннир ужурлуг бис. Малчыннарга чуртталга бажыңнарын, хой кажааларын, чунар-бажыңнарны тудуп турар-даа болзувусса, оларның шынары куду. Чижээ, ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң № 1 бригадазында ажыл-агый аргазы-биле туткан кызыл-булуңну катап эде кылыр ужурга таваржып турар. А аңаа хөй артык чарыгдал, үе чидирери билдингир.

Районнуң чурттакчы чонунуң культура, амыдырал, садыг болгаш коммунал хандырылгазы-биле холбашкан айтырыглар база хөй. Бо талазы-биле тус-тус адырларның удуртукчулары, специалистери боттуг ажылды кылып-даа турар болза, чамдык четпестер бар. Чижээ, районуң магазиннеринде бараан курлавырларының ассортиментизи кызыы, малчыннарга эргежок чугула бараанарның чедишпези, амыдырал хандырылга комбинадының көдээниң ишчилеринче үнүүшкүнүнүң ховары, оларның, ылаңгыя малчыннарның чагып турары бичии сандайлар, столдарны чедир бербейн турары, коммунал ажыл-агый талазы-биле санитарлыг байдалдың деңнелиниң кудузу, чаагайжыдылганың болгаш ногааннчыдылганың негелдеге дүүшпези, улус өөредилге кидизинге хамаарыштыр школазы четпээн уруглар албан черлериниң чедишпези болгаш өске-даа четпестер тус-тус депутаттарның кичээнгейиниң төвүнден уштунган болуп турар.

Амгы үеде соңгулдаларга белеткелдер кидин түлүк. Кандидаттар соңгукчулар-биле ужуражып турар, оларга чурттакчылар үстүнде чүүлдериниң дугайын дыңнадып, четпестерни чайладырын дилеп турар. Ынчангаш Советтиң чаа соңгудар составы бо бүгүнү кичээнгейге алыр, районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге идепкейин бедидер боор деп идегел бар.

С. ОЧУР,
Мөңгүн-Тайга райкүүскомунуң даргазының оралакчызы, райплан даргазы.

Аяк шайны аартап ора...

КАШПАЛДАН ШҮЛҮКЧҮ

Бистиң чуртувуста база бир улуг девискээр — Красноярск крайның Ермаков районунуң колхоз, совхозтары Саянның тайга, сыннар эдектеринде чат, тылган. Хой, сыын, инек өстүрер, күрүнеге эът белеткээр «Горно-Саянский» совхоз Тывага чоок. Ооң девискээри Ус-Хемниң бажы, Синюха, Башкирчиха, Баданга дагларынга бүзээлеткен улуг калбак аян база хемниң ийи талазында сыннар эдектери, чурумалдыг каас бойдустуг черлер.

Совхозтуң ажыл-ишчилери он дөрт нацияларның төлээлекчилери, оларның аразында дөрт чүс хире тывалар, Ус-Бажы суурда найыралдыг чурттап, ажылдап турарлар.

Барыын Саянның бойдузу кайгамчык, чараш чурумалдыг, шаандан бээр-ле өскен-төрээн черлеринге, айыран чечектерлиг аяңнарга, бедик тайга-сыннарынга тывалар аажок ынак чорааннар. Оларның бурунгу ада-өгбелери төрээн чериниң каас, чаражын база-ла ырлап, шүлүктеп чорааннар.

Ус-Бажы суурда чурттап турар тывалар, орустар, хакастар, эстоннар, башкирлер, украиннер, латыштар база өске-даа нацияларның төлээлериниң чаа салгалы — аныяктар төрээн чериниң каас, чараш бойдузун чурууруңга ынактар. Бажың саныңда Саянның арга-арыгларын, дириг амытаннарын чураан чуруктар, ыяштан сиилбип кылган элик, хүлбүс, сыын, мыйгак, янзы-бүрү куштарның хевирлерин азып каан тургулаар. Оон-биле кады аныяктар төрээн черин шүлүктерге алгап-йөрээринге база ынактар.

Оларның бирээзинге совхозтуң № 2 хойжу фермазының малчыны Сергей Тюлюш хамааржыр. Ол Ус-Бажының ортумак, интернационалчы школазын дооскан. Төрээн Кашпалының чараш бойдузун болгаш ооң чаартыкчылары ажылчы кижилерниң дугайында бижээн шүлүктерин крайның бир улуг районунуң төвү Ермаковск хоорайның «Ленинчи орук» деп солунунда парладып турар.

Бо юбилейлиг чылдың эгезинде найыралчы кожаларывыска чорааш, шүлүкчү малчын Сергей Ангыр-оолович Тюлюш-биле ужуражып, чугаалашкан мен.

«Шүлүктерни орус дылга бижип эгелээн мен. Чүге дээрге бичиимден тура-ла орус, хакас, башкир, эстон өөрүм-биле кады ойнап өскен, школага тыва класска өөренип турзумза-даа, дөмей-ле улуг орус улустуң дылын өөренип, С. Есенинниң, А. Пушкинниң, өске-даа шүлүкчүлерниң чогаалдарынга ынак турдум. Бир-ле дугаарында Ус-Бажы ортумак школазынга өөренип тургаш «Мээң карманымда чажыт бар» деп бичии шүлүк бижидим. Башкыларым Зоя Павловна Левина, Петр Павлович Чихачёв ол шүлүүмнү көрүп сайгаргаш, мени деткээннер. Оон бээр-ле шүлүктерни, эвээш-даа бол, шенеп бижип чоруур апарган мен. Школа дооскаш, Алтай крайга шериг албаны эрттирип чордум. Алтайның бойдузу база-ла мээң төрээн Саяным ышкаш чараш. Ынчангаш шеригге тургаш шүлүктерни база бижип турдум. Малчын кижиниң ажылы чымыштыг, ындыг болза-даа хоюм кадарып-даа чорааш, бичии-ле хостуг шагымда шүлүктү чогаадып чоруур мен» деп, ол чугаалады. Ооң шүлүктериниң кол темазы — төрээн чери, ооң бойдузунуң каас-чаражын алгап йөрээри: «Ыяштарның монологу», «Чалгааранчыг үе», «Таанда-ла, таанда-ла», «Сээң-биле», «Ээп келбээн» дээш өске-даа шүлүктери солун. Ооң чаңгыс чер-чурттуглары шүлүкчүнүң чүрээнден үнген чогаалдарын сонуургап номчуп турарлар.

Журналист Кечил-оол Экер-оолдуң очулгазы-биле аныяк авторнуң шүлүктерин силерниң кичээнгейиңерге бараалгаттывыс.

Н. ТЫРТЫК-КАРА.

ЭЭП КЕЛБЭЭН

Ыржым биле дайын кайын дүгжүр ийик;
Ынчалза-даа күс шаг кээрге, болганчок-ла,
Сеткил-хөнүм ажыдар дээш, дөстүнмейн,
Сериин, шыпшыи арга кирип чаңчыккан мен.
Ыы-сыы болгаш өлүм-чидим дендеп турган,
Ындыг үе ырааза-даа уттундурбас.
Дайын-чааның хайын көрген хадыннарны
Тавaар суйбап, бодалдарга алзып тур мен:
Кээргелдиг карак чажын төге-төге,
Чалыы кыстар дайынчылар балыы шарып
Чайжок турда, боолар даажы үзүктел чок.
Кезек када караам уунга көстүп келди:
Балыгланган офицерни, солдатты-даа
Батальонче кыстар чүъктеп эккеп турар.
Сыылаан октар, аткылажыг соксаш кынмас,—
Чыдып алгаш кулааңны дуй тудуксаан кээр.
Дайын уржуу — эрги сорбу артып калган
Хадыннарга чөленипкеш, дыңнааладым:
— «Хайыралыг авай!» — дижип, шыпшың өйге
Таалал ханып, элеш кынмайн, чоргаар турлар.
Шак бо шагда чараш, хөнү хадыннарга
Частыышкыннар, октар даажы дыңналбастаан.
Унун дургаар кызыл ханның акканын-даа
Уттупкан дег, дүште-даа чок, тургулаарлар.
Дадай дивес кыстар-биле эгин кожа
Дайылдажып чорбаанымга хомудаар мен.
Ынчалза-даа амы-тынын харамнанмаан
Ындыг кыстар чоргааралым болу берген.

ДИЛГИ СӨҢҮ

Аңнар хааны Адыгта кээп
Арагазын Дилги куткан...
Кемниг херек үүлгедири
Кестиң кыры келген иргин.
Ээзирээштиң күжү дендээн,
Эмин эрттир каржыланган:
Ооң кыскаш аслаан орта
Ол-ла Дилги таваржып-тыр.

* * *

Адыг «хааны» көрүнер даан,
Араганың хайы бо-дур.
Чашпаа кижи илдең ийин,
Шак ол Дилги ышкаш боордур.

С. ТЮЛЮШ.

ЧЕЖЕ УРУГ ХЕРЕГИЛ?

1983 чылда бистиң чуртувуска 5,4 миллион уруг төрүттүнген. Ол дээрге Ада-чурттуң Улуг дайынының соонда чылдарга бодаарга эң хөй боол турар. Бо медээни эртемденнер улуг өөрүшкү-биле хүлээп алза-даа, ооң соонда чылдарда бо талазы-биле көргүзүглер кандыг болурун тайылбырлаарындан тыртылганнар. Маңаа харыыны чүгле үе берип болур. 1986 чылда төрүттүнген чаштарның саны 5,5 миллион четкен. Мурнунда чылда 1000 чурттакчыга онаажтыр 19,4 уруг төрүттүнген болза, эрткен чылын 19,9 чаштар онаашкан. Ол ышкаш өг-бүлелерде ийи болгаш үш дугаар уругларның төрүттүнүп турары көвүдээн.

Мындыг чорук бистиң чуртувуска улуг ужур-уткалыг. Чүге дизе чизеден алырга, чонунуң саны үр үеде чаңгыс черге доктаап, уруглар төрүттүнери кызырылган турган. Хөй уруглуг өг-бүлелер быжыгып, чарлыр чорук кызырылган. Ол ышкаш хөй уруглуг өг-бүлениң найыралы быжыг деп шак бо бурунгу шагдан бээр билдингир хоойлу бистиң совет ниитилелдиң хереглелдеринге дүгжүп, бодунуң дээштиин көргүскен. Ол дээрге сөөлгү чылдарда бүдүн комплекс социал дузаны өг-бүлелерге көргүзүп келгениниң түңнели-дир.

Херээженнерниң 90 ажыг хуузу ажылдап, чурттуң экономиктиг күчүзүн быжыглаарынга улуг салдарны чедирип турар болгаш херээжен кижи Ада-чуртумга ажыктыг мен деп чоргааралдыг.

Амыдыралда хүн бүрүде болуп турар өскерлиишкиннер бир дугаарында өг-бүлеге барып дүжер, ооң байдалынга, бюджединге улуг салдарны чедирер. Ооң ужурундан чаңгыс уруглуг өг-бүлелер көвүдээн. Ийи дугаар уруг бе азы ажылын үзүп, үр үеде ажыл айыбиле өспейн олурар бе деп айтырыгларның ийи дугаары тиилеп турар. Уруглар садтары бажын ажылын күрүнеге ажыктыг ажыл-биле чергелештир чорудар арганы иелерге берип турар. Ындыг болза-даа хүн бүрү амыдыралда таваржып турар нарын болуушкуннар, айтырыглар ада-иениң ынакшылын ядарадып, өг-бүле кежигүннериниң болгаш салгалдар аразында харылзааларны кошкадып турар. Эр улус-биле дең эргени чедип алганының түңнелинде мындыг өөрүшкү чок байдалга келген бис деп чүвени херээжен улус угаап билген. Ынчалза-даа чаңчыл болу берген дең эргеден ойталап, бүгү бодун өг-бүлеге тураскаадыры херээжен кижиге берге апарган.

Ынчангаш херээжен кижиниң өг-бүлезинче эгидип, ажы-төлүнүң кижизидилгезинче хөй үени чарыгдаар болзун дээш күрүне янзы-бүрү чиңгелделиг хемчеглерни ап чорудуп эгелээн. Төрүттүнген уругну бир харга чедир азыраары-биле чыл иштинде дузаламчы халас акшаны берип турар апарган байдалды херээжен улустуң 80 хуузу херек кырында ажыглаан. Уругну бир хар чартыкка чедир азыраары-биле төлевир чок чартык чыл шөлээзин мурнундаазынга бодаарга 8 катап хөй херээженнер ажыглаан. Ийи болгаш 12 харга чедир оон хөй уругларлыг ажылдап турар иелерниң ээлчеглиг шөлээзин узаткан. Чаш уругларны азыраарынга күрүне дузалажып, бир дугаар урутга 50 рубльдиң халас дузаламчызын, ийи дугаар болгаш ооң соонда төрүттүнген уругларга көрдүнген халас бирги дузаламчы 100 рубльди берип турар. Аарый берген уруг ажаар телевирлиг хүннер көвүдээн. Эвээш шалыңныг өг-бүлелерниң ап турар дузаламчы акшазының хемчээли өскен. Аныяк өг-бүлелерге чуртталга бажыңнары база өске-даа тудуглар кылып алыры-биле чээли акшаны күрүне берип турар. Хөй херээженнер ажылдап турар бүдүрүлге черлеринде ажыл шагын таарымчалыг кылдыр ээлчеглеп тургускан. Бажыңга кылыр ажылдарның системазы ажылдап кылдынган.

Школа назыны четпээн уруглар албан черлерин хөйү-биле тудуп турар. Чоокку үеде ооң ачы-дузазын өг-бүле бүрүзү шупту көре бээр. Ясли-садтарда уруглар спортчу оюннарга, уран чүүлге киржир, даштыкы дылдар өөренир арганы алыр болгай. Ие кижиниң хостуг шагы көвүдээн тудум, ол уругдарының кижизидилгезинче, өг-бүлениң хүн бүрү хереглелдеринче хөй кичээнгейни салыр апаары чугаажок.

Моон-биле кады күрүне өг-бүле болгаш хөй-нити кижизидилгезин чергелештир чорудар арганы ие кижиге берип турар. Демографтарның көргүзүглеринден алырга, херээжен улус күрүнениң берген чиңгелделерин үре-түңнелдиг деп көрүп, оларны херек кырында хөй ажыглап турар апарган. Моон-биле кады херээжен улустуң бо арганы шилип алганы чурттуң сорулгалары-биле дүгжүп турар болган.

Г. РЕПИНСКАЯ,
ПМА-ның корр.

СОНУУРГАКТАРГА

109 ХАРЛЫГ КЫРГАН-АВА

СМОЛЕНСК. Кавказ бодунуң узун назылыглары-биле сураглыг дижир бис. А Анастасия Макарьевна Цветкова 109 чыл иштинде кара хөрзүннүг эвес зонага чурттап келген. Делегейниң бирги дайынынче ачазының чорупканын, Ада-чурттуң Улуг дайынынга ашаан, элээн каш акы-дуңмаларын оскунганын, көдээ суурга бажың-балгат чокка артканын ол сактып чугаалап олурар. Чаа бажың тудуп алыр дээш, дайын доозулган соонда ыяш кезикчизи болгаш бызаңчы апарган.

Бо хүннерде Цветкованың уруглары дөрт. Оларның ажы-төлү болгаш уругларының уругларының оолдар, кыстары он беш. Ол он беш кижиниң уругларының ажы-төлү чеди, а ол чеди кижиниң уругларының уруглары беш.

Төрелдери болгаш чоок кижилери ону Настя кырган-ава дижирлер. Ооң чуруун Смоленск областың «Рабочий путь» солунунга үндүрген. Кырган-ава аажок сергек көстүп олурар.

А. ГЛАЗКОВ.

МӨҢГҮННЕЛЧЕК ТАЛ

Смоленск областың Гагарин районунуң Никольск суурда аажок чараш болгаш медээжок улуг тал өзүп турар. Ыяштың долгандыр хемчээли 5 метр, а ооң хары биологтарның санап турары-биле алырга 120 ашкан.

Ол дээрге Россияның кара хөрзүннүг эвес зоназында өзүп турар төрелдериниң аразында эң улуг ыяш болган. Арга-ыяш ажылдакчыларының өөредилге номнарында база энциклопедия словарында ак мөңгүннелчек талдарның долгандыр хемчээли 3 метр чедип турар деп бижиттинген болгай, ам оларны эдер ужурга таварышкан.

ТЫВЫҢАРАМ, ТЫВЫҢАРАМ

1. Дирс тог, дарс тог
Мун бугам мөөрешти,
Дарс тог, дирс тог
Мун чылгым киштешти.
2. Дозураш сарыг, шымаш сарыг
Докпак бажын чайып олур.
3. Дөртен аът угбас эдим,
Дөртен кижи таптаан эдим.
4. Каттангылыг сарыг тонум
Хажаттарда адып кагдым.
5. Өзен черде конгургай
Өзүм баарым кыңгыргай.
6. Хонаш черден түлеңди чыгдым
Хорум хозунда дөжеп кагдым.

«КЫЗЫЛ-ДУСТАЙ» БЕР ЧАСКАН

Болган таварылга

Чамдык кижилер мону шоодуг деп бодаар чадавас. Бо таварылга херек кырында болган чүве. Ону караа-биле көрген кижилер Шагаан-Арыг хоорайда бар.

Бурундаа чылын чай ортузунда үер тыртылып, суг сыыгай берген. Улуг-Хемниң унунга, ооң адырыктары септерге балыкчылар көвүдээн.

Балыкчы кижи дөстүнмес дээри-ле чоп. Кожам чогум-на ындыг кижи. Эртежик, хүн чаа-ла хөөреп олурда бо келди.

— Сыырткыыжын ап ал, улуг-хүнде орган херээ бар бе, барып балыктаалы — деп, мени хөөктүре берди.

— Ымыраага ызыртырының орнунга анаа органы дээре ыйнаан — дээш кезек чөрүштүм-даа.

«Аарыы» кире берген кижи кайын салдыгар, кыңчыктырбайн барды. Кожамның мотоциклинге ушкажыпкаш, хемниң унун куду бадыптывыс. Эжимге шыныи чугаалаан чордум. Шынап-ла, ымыраалар эңметик чок. Барган черивис артында-ла туманныг ышкаш сагындырган. Ам канчаар, шыдажыр апаар. Оорга-моюнну ымыраалар изиңнедир ызырып турда-ла, эрик кыдыында олуттарывыс ээлептивис. Чаактарым часкап, холумну сигенге дүрбүп, олура дүжүп, тура халып турумда, үстүү таладан чиктии сүргей үн дыңналды. Эжим база-ла дыңнап каап хире.

— Бээр кел, мында бир чүве буугайнып тур — дээш, эрик баарынче дүже халыды.

Суг үрегдеп каапкан кадыр эл. Ында шаарара берген дазылдар-ла хөй. Оларның аразында бажы куду халаа берген кижи четкиде астына берген болду. Мүн-не дириг. Үнү үнмес, чүгле буулаар.

Аңчыларның, балыкчыларның эки чаңчылы бар: айыылга таварышкан эжинге дуза чедирер. Шыныи чугаалаайн, четкиде ораашкан кижини адырары берге чораан. Кестик бижек биске дуза чедирген. Хендирлерни үзе-чаза кезип тургаш, ооң «өргүлүн» хостап алдывыс.

Ам оон ынай төөгүп бар чытпайн, чүү болганын түңнеп каалы. Четкиге ораашкан кижини кайывыс-даа таныыр. Ооң назыны дөгүй берген, мүн-не ажылдап чоруур, ынчалза-даа шаандан тура алыксак-чиксек, хоптак сеткилдиг амытан. Төтчеглекчи ёзу-биле балык тудуп чорааш, каш-даа удаа туттурганын кым-даа билир. Төтчеглекчиниң четкиже кире бергени мындыг. Дүне хөй балык четкилеп алган. Даң караңгызында оозун эрик кырынга үндүргеш, ала-бугаларны, мыйыттарны четкиден адырып тура «кылаң-каразын» улай-улай ишкилепкеш, угаазын ышкынып ээрэээш, четкизин эрик кырынга кургадыр азып тургаш, аңдарлып баткаш аңаа ораажы берген.

Төтчеглекчи ынчап «кызыл-дустай» бер часкан. Амы-тынындан чарлыр часкан амытанның адын адааш канчаар. Өскелерге өөредиг болур ыйнаан. Ол төөгүнү дыңнаан кырган «Ооң назынының иштинде өлүрүп турганы эңме-тикчок балыктарның хилинчээ четкени ол-дур, оолдарым» деп чугаалай-дыр.

А. НАТПИТ-ООЛ
Шагаан-Арыг хоорай

Таңды районда Элегестиң уран чүүл киржикчилериниң бирээзи, Э. К. Нордуп-оол (чурукта) чоокта чаа болган республика көрүлдезинге дошпулуурлуг ойнап танцылааш, эки деп үнелелди алган.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТВ

ИЮНЬ 13-те

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». — 8.15 — Чүүден болгаш чүге. Уругларга дамчыдылга. 8.45 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Док. телефильм. 9.45 — Киноафиша. 10.30 — Док. телефильм. 11.20 — Баскетбол. Европа чемпионады. Эр кижилер. 12.00 — Мультфильмнер. 12.35 — Псков областың Михайловск суурунда поэзияның 21-ги Бүгү-эвилел пушкинчи байырлалы. 13.35 — Бөгүн делегейде. 13.50 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Канчаар кеттинип турар бис». 14.20 — «Кады ажылдажылга». 14.50 — Улуг Октябрьның оюнга. Төөгүнүң ошпес одуруглары. «Дуруялар ужуп чорлар». Уран-чечек фильм. 16.40 — «Бүзүренчиг-даа болза — элдептиг». 17.40 Улусчу чогаадылганың «Радуга» делегей фестивалының телепрограммазы». Афифаның аас чогаалы». (Португалия). 18.10 — «Идея хереглеттинип турар». 18.40 — Политиктиг театр. «Мегрэ министрде». Телешииниң баштайгы көргүзүү. Ж. М. Сименонуң чогаалы-биле. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Суббота кежээзинде». ХТК-87. Түңнел. Одессаның күрүне университединиң болгаш Москваның Д. И. Менделеев аттыг химия-технология институдунуң командаларының ужуражылгазы. 23.35 — 23.50 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.30 — Делегейниң уран чүүл культуразы. М. Сарьян. 10.30 — Балеттиң аныяк солистери. 11.05 — Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 11.50 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. С. Прокофьев. Кантата. «Александр Невский». 12.30 — «Иванушка-дөспестей элдептиг чүүлдү канчап тыпканыл?». Уран-чечек фильм. 13.50 — Реклама. 13.55 — Телетеатр чалап тур. Н. Г. Чернышевский. «Чүнү кылырыл?». Телешии. 1-ги, 2-ги, 3-кү кезектери. 16.35 — В. Леонтьевтиң концерти. 17.45 — Уран гимнастика. ССРЭ чемпионады. 18.30 — Автокросс. «Найырал» кубогу дээш социалистиг чурттар аразында делегей маргылдаалары. 19.00 — Интервидение кежигүнү чурттарның уран чүүл мастерлериниң концерти. Болгариядан дамчыдылга. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Лошарик». Мультфильм. 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Үе». 21.35—23.05 — «Сүнезиннерниң холунда». Уран-чечек фильм.

Редакторнуң оралакчызы
К. К. САТ

агаар

Республиканың агаар станциязының дамчытканы ёзугаар алырга, Тываның девискээрнинге чамдык черлерге биче чаъстаар, доңаттаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14, күштелгенде 15—20 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 5—10, чамдык черлерге 1 градус соор, 4 градус чылыыр. Хүндүс 20—25, чамдык черлерге 15—20 градус чылыг болур.

Кызылга чуга булуттаар, биче чаъстаар, кестүрү эки.

Бажың ээлеринге сүме

КЫЗЫЛ-КЫМЫСКАЯКТАР

Олар хоорай, суур чурттакчыларының бажыңнарынга өзүп көвүдээр. Бичежек кызыл-сарыг өңнүг ол амытаннар дүнеки үеде онза шимченгир.

Олар өзүп, көвүдээн черинге дүне када хөделип, чем аймааның артынчыларын, аяк-сава, бок теккен кочалдар ишти-даштын үглеп, халдавырлыг аарыгларны өскүдүп болур.

Кызыл-кымыскаяктар уяларлыг болур, бир уяга элээн каш миллион чедир өзүп көвүдээр. Аваа эр, кыс кымыскаяктар болгаш «ажылчыннар» дээр хөй өөрлерлиг болурлар. Оларның уялары кижи караанга чажыт, бажың ханазынга, сонга, эжик, шала, суугу тиглеринге, хевис, дорожкалар адаанга тыптыр, караңгы черлерге өзүп көвүдээрлер. Чуртталга бажыңнарының иштинче олар эт-сеп, аяк-сава дамчып кирер, кончуг дүрген өзүп көвүдээр. Бир «өг-бүле» уядан 1000 чедир, оон-даа хөй кызыл кымыскаяктар өзүп көвүдээр. бажың иштинге дүрген тарап нептерээр. «Ажылчын» кымыскаяктар чүгле ийи ай чурттаар, кыс кымыскаяктар 270 хонук чедир чурттаар. Олар шык черлерге, чигирзиг аъш-чем аймаанга онзагай чыглыр. Чем чивейн үр амыдырап шыдавас.

Кызыл-кымыскаяктар-биле канчаар демисежирил? Оларның биология талазы-биле онзагай чүүлдерин ажыглаары ажыктыг. «Ажылчын» кымыскаяктар уязындан үнерге, оларның оруунга хораннап каан чем тогланчылары салып каар болза, олар уя-уязы-биле кырлып каарлар.

Ону мынчаар белеткээр: 60 градус чедир чылыткан 65 грамм сугга 3,5 грамм бура, 25 грамм чигир, 7 грамм ары чигирин холуй булгааш, ол сарыгзымаар өңнүг эзилдиригни 2-3 шай омаажы кылдыр бичежек тавактарга тарады куткулааш, бажың иштинге кижи баспас черлерге салып каар.

Бир неделя болганда хоранны солуур. Ол хоралакчыларның когун үзер дизе, хораннарны алды ай чедир үеде ажыглаар.

Бажың иштинге кызыл-кымыскаяктар хөлүн эрттир көвүдей берген болза, оларның турар черлеринче изиг суг чажып өлүрүп болур. Ынчалза-даа оларның чуургалары хөй чыылган черлерге олар дөмей-ле артар.

Ынчангаш чуртталга бажыңнарынга санитарлыг байдалды сагыыры, аъш-чем аймаан хааглыг саваларга шыгжап, чемненир стол кырынга хирлиг аяк-сава тургуспазы чугула.

З. ЧАНЗАН-ООЛ,
республиканың санэпидстанциязының дезинфекция инструктору.

ШЫДЫРАА

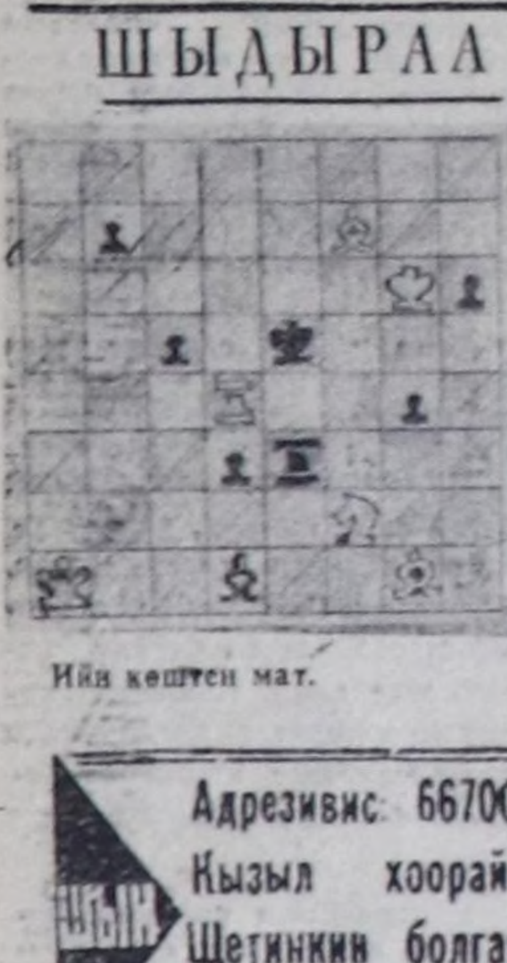

Ийи кештен мат.

Чергелешкен чараш хадың
Черим, чуртум каастап турар,
Ынчангаштың шүлүкчүлер
Ырлап, алгап турары чөп.
Хөнү сынныг хадың көргеш,
Хөрек-чүрээм дойлуп келир.
Чалыы шаамны, чараш кысты
Сактып кээр мен, кударар мен.

МЕРГЕН СӨСТЕР

Теплицаларга дуб ыяшты өстүрүп албас, ынчалза-даа мугулайны өстүрүп ап болур.
Дидим чорук хоорайларны чаалап алыр.
Ыятчоктар квартиралар чаалап алыр.
Диплом улам-на бүзүрелдии-биле частырыг кылыр арганы бээр.
Эргелекчи бүрүзүнге адаарган тыпты бээр.
Пенсияже үнгүже чедир, ажылдың угаанин өөренип келген.
Крокодилдер чокшуп турда, оларны чарган херээ чок.
Эки эмчи аарыгдан камгалавас-даа болза, бети-ле дээрге, багай эмчиден камгалаар.
Езулуг дайзын сени кажан-даа кагбас.
Сен база ноян, мен база ноян, кым аъдывысты өртээрил?

ТААКПЫНЫ ХОРУП ТУРАР

Сингапур республиканың чаа таакпылаар улуска удур хемчеглерни ап чорудуп эгелээн. Ооң чылдагааны чүгле кижилерниң кадыкшылын камгалаарында эвес. Бо хөй чурттакчылыг республикада өрттерниң 40 хуузу таакпылаар кижилерниң буруузу-биле болуп турар.

Таакпылаашкынга удур бир дугаар хемчег кылдыр албан черлеринге, коридорларга, лифтилерге, каът бажыңнар чадаларынга таакпылаарын хораан. Барлар, кафелерге таакпы садарын хораан деп «Дзенник людовы» солун дыңнадып турар.

КИНО

ИЮНЬ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Варвара краса, длинная коса» 11.20, «Курьер» 16.50, «Сошедшие с небес» 9.30, 13.10, 15.00, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Босоногий ген» 10.30, «Тайный посол» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Происшествие на улице Паланк» 9.20, 13.00, «Человек—амфибия» 11.00, 15.00, «Новые амазонки» 16.20, 18.30, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сиртаки» 15.00, 16.40, 18.30, 20.10 шактарда.

«ЧАИГЫ» к/т: «Мужчины и младенец в люльке» 14.00, 15.50, 17.40, «Латиноамериканец» 19.30 шактарда.

ШЫН
Адрезивис: 667000,
Кызыл хоорай,
Щетинкин болгаш
Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ:

редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арназы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектеринип талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3526.
ТС—00846